

Ermeni Mebuslar ve 1912 Meclis-i Mebusan'ı

Kenan Olgun*

Özet

1908 Meclis-i Mebusan'ının feshi ile başlayan seçim süreci, Mart-Nisan 1912 tarihleri arasında tamamlanmıştır. Türk demokrasi tarihindeki en kısa ömürlü meclis olan 1912 Meclis-i Mebusan'ı, tamamına yakınının İttihat ve Terakki Partisi mensubu olduğu mebuslardan oluşmaktadır. Ermeni Taşnak-sutyun Cemiyeti bu seçimlerde İttihat ve Terakki ile ittifak yapmış, seçim sonucunda 10 Ermeni mebusun meclise girmesini sağlamıştır. Ermeni mebuslar, İttihat ve Terakki Fırkası listesinden meclise girmelerine rağmen kendi hedef ve amaçlarından vazgeçmemişlerdir. Bu durumu meclis görüşmelerinde açıkça görmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Meclis-i Mebusan, 1912, Mebus, Halâskâr Zabitan, Tecemmüat, Asker, Hal-laçyan, Varteks Efendi.

17 Aralık 1908 tarihinde açılan Meclis-i Mebusan, iç siyasi çekişmeler yüzünden vaktinden önce feshedilmek suretiyle toplantısını sona erdirmiştir. Özellikle 1911 yılından itibaren hızlanan iç siyasi çekişme, 1908 Meclis-i Mebusan'ının sonunu hazırlamış, feshedilmesine ve yeni seçimlerin erken alınmasına sebep olmuştur. Yapılan erken

genel seçimler sonrasında 1912 Meclis-i Mebusan'ında 284 mebus yer almıştır. İttihat ve Terakki, iktidar olmanın da getirdiği avantajla seçimler sonucunda 6 kişi hariç tüm mebuslukları almıştır. 1912 Meclis-i Mebusan'ında yer alan 284 mebusun 10'u Ermeni olup tamamı İttihat ve Terakki Fırkası listesinden seçilmiştir.

Tarihe "sopalı seçimler" olarak da geçen genel seçimler sonrası 18 Nisan 1912 tarihinde açılan Meclis-i Mebusan'ın süresi aslında 4 yıldır. Ancak Meclis-i Mebusan'da dönem içinde yaşanan iç siyasi çekişme bu sürenin 3,5 aya inmesine sebep olmuştur. 1912 Meclis-i Mebusan'ı, II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı meclisleri içinde toplantı süresi en kısa olan meclistir. İttihat ve Terakki Fırkası mensuplarının yaptıkları yoruma göre zaten bu meclis, Anayasa'nın 43. maddesi gereğince 1908 Meclisinin feshedilmesi sonrası geri kalan 3 aylık dönemi tamamlamak için açılmıştır.

Bu araştırmada Mecliste yer alan Ermeni mebusların meclis içindeki çalışmaları araştırılmıştır. Araştırmamızın ana kaynağını Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri oluşturmaktadır. Bu konuya geçmeden önce dönemi daha iyi anlamak için 1908 meclisinin feshi öncesi yaşananların bilinmesi gerekmektedir. Burada özellikle 1911 yılı içinde mecliste yaşananların kısa aktarımından sonra 1912 seçimleri ve ardından seçilen Ermeni mebusların meclisteki çalışmaları ele alınacaktır.

I- 1912 Meclis-i Mebusan'ına Giden Süreç ve 1912 Meclis-i Mebusan'ı

A- 1908 Meclis-i Mebusan'ında Fırka Mücadeleleri ve Meclisin Feshi

4 yıllık bir süre için açılan 1908 Meclis-i Mebusan'ı 1911 yılında iç siyasi mücadelenin şiddetlenmesi nedeniyle erken seçim kararı

(*) Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

alınarak feshedilmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası karşısında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın güçlü bir muhalefet olarak kurulması, 1908 Meclis-i Mebusan'ının zamanından önce kapatılmasında en önemli etken olmuştur¹. Yeni kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın gücü 11 Aralık 1911 tarihinde İstanbul'da yapılan ara seçimde görülmüştür. Bu seçimin sonucu Meclisin fesih sürecini hızlandırmıştır. Seçimi kaybeden ittihatçılar için bu durum, meclisin kapatılmasının gerekliliği bakımından "kendilerini uyaran ağır bir tehlike çanı" olmuştur².

İttihat ve Terakki Fırkası bu uyarı üzerine hiç zaman kaybetmeden harekete geçmiştir. Meclisin feshini sağlamak, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın hazırlanmasına fırsat vermemek amacıyla Anayasanın 35. maddesi bir "araç" olarak kullanılmıştır. İstanbul'da yapılan ara seçimlerden 5 gün sonra ittihatçı Sait Paşa kabinesi Meclis-i Mebusan'a Anayasanın 35. maddesinin değiştirilmesini isteyen bir teklif sunmuştur. Bu teklifle ittihatçılar Meclisin fesih yetkisini yeniden padişaha vermek istemektedirler. Zira onlara göre; padişah nezdinde itibarları ve "güçleri" vardır³.

"Meclisin yetkilerinin fazla arttırıldığı böylece yasamayla yürütme arasındaki denge bozulduğu" gerekçe gösterilerek değiştirilmesi teklif edilen 35. Madde, aslında meclisin feshini sağlamaya yönelik önemli bir adımdır. 1876 Anayasası gereği bir Anayasa maddesinin değiştirilmesi için mecliste üçte iki çoğunlukla bu teklifin kabul edilmesi gerekmektedir. Meclis-i Mebusan'daki ittihatçı mebusların sayısı 1911 yılı içinde 160 civarındadır. Bu sayı Anayasayı değiştirmeye yeterli bir sayı değildir. Ancak, Anayasa değişmeden de meclisin feshi sağlanabilmektedir. 1909 yılında kabul edilen Anayasa düzenlemeleri ile feshi zorlaştırılan ya da zorlaştırıldığı düşünülen Meclis-i Mebusan, mecliste 35. Madde etrafında yaşanan 1 aylık bir mücadele sonucunda 18 Ocak 1912 tarihinde feshedilmiştir⁴. Böylece İttihat ve Terakki Fırkası

amacına ulaşmış, meclisi feshetmek suretiyle seçimlerin öne alınmasını sağlamıştır⁵.

B-1912 Seçimleri⁶

1908 Meclisinin feshi sonrası yeni seçimlere hemen başlanmıştır. 1912 seçimlerine İttihat ve Terakki Fırkası ile muhalefeti bünyesinde toplayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası katılmıştır. Seçime giren iktidardaki İttihat ve Terakki Fırkası ile muhalefetteki Hürriyet ve İtilaf Fırkası, azınlıklarla açıktan açığa seçim ittifakı yapmışlardır⁷. Ermenilerle de ittifak yapan her iki partiden İttihat ve Terakki Fırkası Taşnaklarla, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise Hınçaklarla seçim ittifakına girmiştir.

Ülke genelinde Şubat'ta başlayıp neredeyse Mayıs sonuna kadar gibi uzun bir süreçte yapılan 1912 seçimlerini⁸, İttihat ve Terakki Fırkası ezici bir üstünlükle kazanmıştır. Bu seçimlerde ittihatçılar, iktidar olmanın avantajını iyi kullanmış, bunun yanı sıra "ince" taktikler uygulamak suretiyle de rakibi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na karşı üstünlük sağlamıştır.

Seçimler sonucunda Ermeniler, İttihat ve Terakki tarafından kendilerine vaat edilen Aydın-İzmir, Bitlis-Muş, Edirne-Tekfurdağ (Tekirdağ), Sivas, Van ve Halep'ten birer, Erzurum ve İstanbul'dan ikişer olmak üzere toplam 10 mebusluğu kazanmışlardır.

- (1) Hürriyet ve İtilaf Fırkası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, İstanbul, Dergah Yay., 1990.
- (2) Kemal Zeki Gençosman, "I. Meşrutiyetten Günümüze 23 Seçim ve Siyasi Partiler", *Dünya*, Sayı:10158 (18 Kasım 1980), s.6.
- (3) Padişahın Mabeyn kâtibi olan Halit Ziya Bey (Uşaklıgil), Halâskâr Zabitan Grubu tarafından ittihatçıların adamı olarak görülmüş, padişahı etkilemekle suçlanmış ve kendisine bu işten vazgeçmesi uyarısında bulunulmuştur. Kenan Olgun, "Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halâskâr Zabitan Grubu ve Faaliyetleri", *İlmi Araştırmalar*, Sayı 7, İstanbul, 1999, s.169.
- (4) BOA, İrade-i Meclis-i Mahsus, 2591/1, 28 Muharrem 1330; *Diüstur* 2, C.4, No:23, s.51.
- (5) Mecliste yaşanan 35. Madde mücadelesi için bkz., Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının Faaliyetleri ve Demokrasi Taribimizdeki Yeri*, Ankara, ATAM Yay., 2008, s.392-440.
- (6) Konu tarafımızdan makale olarak yazıldığı için burada çok kısa olarak değinilmiştir.
- (7) Birinci, *a.g.e.*, s.137-139.
- (8) Seçimler ülkenin her tarafında aynı günde yapılmamıştır. II. Meşrutiyet dönemi seçim sistemi ve uygulanışı hakkında bkz., Kenan Olgun, "II. Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve İzmit Sancağında Uygulanışı", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Tarih Dergisi*, Sayı 39, İstanbul, 2004, s.139-154.

1912 Meclis-i Mebusan'ında yer alan 10 Ermeni mebusun isimleri ve seçim çevresi şöyledir:

Agop Boyacıyan Efendi (Edirne-Tekfurdağı [Tekirdağ]),

Artin Boşgezenyan Efendi (Halep),

Bedros Hallaçyan Efendi (İstanbul),

Karakin Pastırmacıyan Efendi (Erzurum),

Kigam Efendi (Bitlis-Muş),

Kirkor Zohrap Efendi (İstanbul),

Ohannes Varteks Efendi (Erzurum),

Dr. Paşayan Karabet Efendi (Sivas),

Vahan Bardızbanyan Efendi (Aydın-İzmir),

Vremyan Onnik Efendi (Van).

1912 Meclis-i Mebusan'ında yer alan Ermeni mebuslardan Artin Efendi, Hallaçyan Efendi, Zohrap Efendi, Varteks Efendi, Karakin Pastırmacıyan Efendi, Agop Boyacıyan Efendi ve Kigam Efendi 1908 Meclis-i Mebusan'ında da görev yapmışlardır. Vahan Bardızbanyan Efendi, Dr. Paşayan Karabet Efendi ve Vremyan Onnik Efendi ise mebus olarak ilk defa 1912 Meclis-i Mebusan'ında yer almışlardır.

C- 1912 Meclis-i Mebusan'ı

18 Nisan 1912 tarihinde ilk toplantısını yapan Meclis-i Mebusan, feshedildiği 4 Ağustos tarihine kadar yaklaşık 3,5 ay (toplam 109 gün) açık kalmıştır. II. Meşrutiyet döneminin en kısa ömürlü meclisi olan 1912 Meclis-i Mebusan'ında toplam 284 mebus bulunmaktadır.

Meclis açık olduğu süre içinde 46 toplantı yapmıştır. İlk toplantısını Padişah V. Mehmet Reşat'ın da katılımıyla 18 Nisan 1912 Perşembe günü yapan meclisin açılışında, bazı yörelerde henüz seçimlerin bitmemiş olması, ulaşım zorlukları gibi nedenlerden dolayı ancak 105 mebus hazır bulunabilmiş-

tir. Bu dönemde Trablusgarp savaşı nedeniyle, İtalya'nın Boğazları ablukaya almasından dolayı İstanbul'a gelemeyen mebuslar izinli sayılmışlardır⁹.

Meclis, bazı yörelerde seçim sonuçlarının henüz açıklanmaması, seçilen mebuslardan bazılarının meclise gelememeleri gibi sebeplerden dolayı, ilk toplantısını yaptığı 18 Nisan gününden ancak 16 gün sonra 4 Mayıs tarihinde 2. toplantısını yapabilmıştır. Bu toplantıda mebusların mazbatalarının tetkiki için kura ile şubeler belirlenmiştir. Seçilen Mebusların "mebus" sıfatı kazanabilmeleri için seçim mazbatalarının meclis tarafından onaylanması gerekmektedir. Bu nedenle Meclis-i Mebusan'da mazbata onayına 9 Mayıs tarihinde başlanmış, işlerin yoğunluğu ve seçimlerin bitirilmemesi gibi nedenlerle bu işlem meclisin neredeyse son toplantısına kadar aralıklarla devam etmiştir¹⁰. Konya Mebusu Zeynel Abidin Efendi'nin mazbatası uzun süre "muhalif" olduğu için ertelenmiştir. Bu suiistimal mecliste tartışmalara sebep olduğu gibi¹¹ basına da aksetmiştir¹².

1912 Meclis-i Mebusan'ında başkan seçimi için gerekli olan çoğunluk ancak, 13 Mayıs tarihli toplantı sonucunda sağlanmıştır. 15 Mayıs 1912 tarihli toplantıda, meclis başkanı, vekilleri, kâtipler ve idare memurlarının seçimi yapılmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası'nın savunduğu "ittihad-ı anasır"a en güzel örneklerden biri Meclis-i Mebusan yönetimi seçimleri sonucudur. Meclis-i Mebusan yönetimi için yapılan seçimler sonucunda 175 oyun 163'ünü alan Menteşe (Muğla) Mebusu Halil Bey Meclis başkanı olurken; Mehmet Fevzi Paşa (Şam) birinci başkan vekilliğine, Ermeni mebus Hallaçyan Efendi (İstanbul) ise ikinci başkan vekilliğine seçilmişlerdir.

(9) *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC.)*, 2. Devre, C. I, 6. Toplantı (5 Mayıs 1328- 18 Mayıs 1912), Ankara, TBMM Yay., 1991, s.60-62.

(10) Müntefik Mebusu Hamza Bey'in meclise geç gelmesi nedeniyle mazbatasının onaylanması gecikmiş, ancak, meclisin 42. Toplantısında onaylanabilmıştır. Kenan Olgun, *Demokrasi Tarihi Açısından 1912 Mebusan Meclisi ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994, s.138.

(11) *MMZC.*, 7. Toplantı (12 Mayıs 1328- 25 Mayıs 1912), s.63-70.

(12) Lütfi Fikri "Zeynelabidin Efendi'nin mazbatası münasebetiyle", *İfham*, No.257-73 (12 Mayıs 1328- 28 Mayıs 1912), s.1.

1912 Meclis-i Mebusan'ının çalışma dönemi, iç ve dış olayların yoğun olduğu bir zaman dilimidir. Bir taraftan İtalya ile Trablusgarp Savaşı devam ederken, diğer taraftan Balkan Devletleri bu fırsatı kullanmak için Osmanlı Devleti'ne karşı savaş hazırlıklarını hızlandırmışlardır. İçte ise Arnavutluk isyanları sürmektedir. Bunların yanı sıra bir de mecliste ezici bir çoğunluğa sahip olan İttihat ve Terakki Fırkası ile muhalifleri arasındaki siyasi mücadele meclis dışına taşmıştır. İç siyasi çekişme, orduya da sirayet etmiş, ittihatçıların en güçlü olduğu konumda ordu içinde bile İttihat ve Terakki'ye karşı muhalif gruplar oluşmuştur.

Ordu içinde kendilerine "Halâskâr Zabitan Grubu" adını veren bir oluşum, Türk demokrasi tarihinde meclisi ve bazı şahısları tehditle ilk defa Sadrazam değişikliğine ve akabinde meclisin feshine muvaffak olmuştur¹³.

4 II- Ermeni Mebusların 1912 Meclis-i Mebusan'ındaki Çalışmaları

A- 1912 Meclis-i Mebusan'ında Ermeni Mebuslar

1912 seçimleri sonrası meclise girmeye hak kazanan Ermeni mebuslardan Aydın Mebusu Vahan Bardızbanyan, İstanbul Mebusları Bedros Hallaçyan ve Kırkor Zohrap Efendiler, 18 Nisan 1912 tarihinde meclisin açılışında hazır bulunmuşlardır. Meclis-i Mebusan'ın 3 Ağustos 1912 tarihli son toplantısında Hallaçyan Efendi, Zohrap Efendi ve Artin Efendi yer almıştır. Hallaçyan Efendi 1912 Meclis-i Mebusan'ında Meclis ikinci başkan vekili olarak görev yapmıştır. Hallaçyan Efendi Meclis-i Mebusan'ın 15 Mayıs tarihli toplantısında seçime katılan 169 mebusun 141'inin oyunu alarak ikinci başkan vekili seçilmiştir¹⁴.

1912 Meclis-i Mebusan'ındaki Ermeni mebuslardan Adliye Komisyonu üyesi olacak

olan Vahan Bardızbanyan'ın seçim mazbatası 9 Mayıs 1912 tarihinde onaylanmıştır. Tekirdağ Mebusu ve mecliste Bayındırlık Encümeni üyesi Agop Boyacıyan, Erzurum Mebusları Karakin Pastırmacıyan ve Varteks Efendi, İstanbul Mebusu Hallaçyan Efendi, Maliye Encümeni Başkanı olan Zohrap Efendi, Sivas Mebusu Dr. Karabet Paşayan Efendi'nin seçim mazbataları meclisin 4. toplantısı olan 13 Mayıs 1912 tarihli oturumunda onaylanmıştır. Halep Mebusu Artin Efendi'nin mazbatası 18 Mayıs 1912'de, Van Mebusu Vremyan Efendi'nin 8 Haziran'da ve Muş Mebusu Kigam Efendi'nin ise 19 Haziran'da kabul edilmiştir.

Ermeni mebuslar içinde Meclis-i Mebusan toplantılarında en fazla adı geçen kişi Erzurum Mebusu Varteks Efendi'dir. Varteks Efendi 43 toplantı yapan Meclis-i Mebusan'ın 32 toplantısında yer almıştır¹⁵. Varteks Efendi'nin yaptığı konuşmalar çoğu zaman başka mebusların konuşmalarına olduğu yerden cevaplar verme şeklindedir. Varteks Efendi, mebusların yaptığı konuşmalarda araya girerek "Öyleyse bu kanunun lüzumu yoktur"¹⁶, "Buna müstaceliyet kararı lazımdır. Zira millet tehlikededir, müstaceliyet modası!"¹⁷, "Mutlaka hükümeti söyletmek mi istiyorsunuz? Belki bir mahzur var, bir muhataraya görülmüş ki, Hükümet, bu kanunu göndermiş; mutlaka söyletmek mi istiyorsunuz Galip Bey?"¹⁸, "Kanun-u Esasi Encümenine gitmeli"¹⁹, "Cavit Bey! Onu siz alıştırdınız"²⁰ gibi sözler söylemiştir. Varteks Efendi bazen

(13) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Kenan Olgun, "Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halâskâr Zabitan Grubu ve Faliyetleri", İlmî Araştırmalar, Sayı 7, İstanbul, 1999, s.157-175.

(14) MMZC., 2. Devre, C. I, 5. Toplantı, (2 Mayıs 1328-15 Mayıs 1912), Ankara, TBMM Yay., 1991, s.43.

(15) Varteks Efendi'nin adı Meclis-i Mebusan'ın, 2., 4., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 18., 19. 20., 23., 25., 26., 28., 30., 31., 32., 33., 37., 38., 39., 40., 41., 42., 43. ve 45. toplantılarında geçmiş, 20. toplantıda mecliste olmayan mebuslar arasında yer almıştır.

(16) MMZC., 2. Devre, C.I, 10. Toplantı (23 Mayıs 1328-5 Haziran 1912), s.188.

(17) MMZC., 2. Devre, C.I, 8. Toplantı (16 Mayıs 1328-29 Mayıs 1912), s.120.

(18) MMZC., 2. Devre, C.I, 10. Toplantı (23 Mayıs 1328-5 Haziran 1912), s.192.

(19) MMZC., 2. Devre, C.I, 11. Toplantı (26 Mayıs 1328-8 Haziran 1912), s.214.

(20) MMZC., 2. Devre, C.II, 26. Toplantı (21 Haziran 1328-4 Temmuz 1912), Ankara, TBMM Yay., 1991, s.45.

Meclis Başkanı tarafından bu şekilde davranmasından dolayı uyarılmış, kendisine yönetsel hatırlatılmıştır²¹. Varteks Efendi bir konuşmasında “Vatanperver yalnız siz değilsiniz. Ben sizden daha vatanperverim” demiştir. Mecliste gürültülerin olması ve mebusların “kabul etmeyiz, hepimiz vatanperveriz” sözleri üzerine Varteks Efendi, “Haydi keyfiniz olsun, sizden daha az vatanperverim” demiştir. Bu sözüne de “bizim kadar” cevabı gelmesi üzerine “Efendiler, ben sizin kadar da vatanperver değil isem de” demiş ancak sözü yine kesilmiştir. Bu tartışma “Efendiler, ben kendim için söylüyorum, hepiniz sizsiniz ben de benim” demesi üzerine iyice büyümüş, iş karşılıklı konuşmaya dönmüştür²².

Taşnaksutyun Cemiyeti üyesi olan Varteks Efendi, bu komiteciliğini meclis görüşmelerindeki tavrı ile de göstermektedir. Meclise verdiği teklifinin kabul edilmemesi üzerine “Bu milyonlarca Osmanlıların milyonlarla insanların fukara kısmının hakkını muhafaza etmek için girmiş ve hatta onun için çalışacağım. Şimdiye kadar çalışmışım ve bundan sonra da çalışacağım ve kanımı dökmek, lazım gelirse dökeceğim” demiştir. Varteks Efendi’nin bu sözüne Ankara Mebusu Mehmet Talat Bey “vatanı muhafaza lazım” diye cevap vermiş, Varteks Efendi ise; “Bu vatan- dır; fukaralar vatan değil de sen mi vatansın? Anlamadan söylüyorsun” demiştir. Mecliste ortam gerilmiş Talat Bey “Nedir bu, Mecliste zorba mı kesildin” diye karşılık vermiştir. Varteks Efendi’nin cevabı daha şiddetlidir: “Senin o hücumuna ben de iyi mukabele edebilirim; sen de iyi bilirsin”²³. Araya mebusların girmesi sonrası tartışma sona ermiş Varteks Efendi asıl konuya dönmüştür.

Varteks Efendi, Doğu Anadolu adına yaptığı bir konuşmasında; “Anadolu-i Şarkinin ahvali ne kadar fena bir halde olduğu ma- lumdur. Orada ıslahat değil ... icraat yapmaya lüzum vardır” diyerek geçmiş hükümetleri eleştirmiş, şimdiye kadar icraata başlansaydı, ihtiyacın en az %50’sinin neticelenmiş olacağı fikrini savunmuştur. Sait Paşa Hüküme-

ti’nden Anadolu için ne yapılacağını da sor- muştur²⁴.

Sait Paşa Hükümeti istifa ettiğinden bu soruya cevap verememiştir. Varteks Efendi, Sait Paşa Hükümeti yerine kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinden de aynı so- runun yanıtını beklemektedir. Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin programının okunduğu 30 Temmuz 1912 tarihli toplantıda yeni kabine- nin de bu soruna değinmediğini söylemiştir. Varteks Efendi yaptığı uzun konuşmada;

“... Unsur üzerine söylediğim vakitte hiç zannetmeyiniz ki, ben unsur meselesini meydana çıkartır, sizi ve başkalarını teşvik etmi- yorum. Anasır meselesi şimdiye kadar dört sene zarfında çok nazikâne temas etmişiz. Kimse asıl yarayı açmaya çalışmamış, suret etmemiş, şim- diki Kabine dahi, aynı nezaketle o yaraya temas ediyor ve o yarayı deşip dışarı atıp da, kendisi bu Anasır-ı muhtelifeye karşı bu müşevveş söz- lerden maada ne gibi hareket edeceğini söylemi- yor. Hiçbir şeyi söylemiyor. Kamil Paşa, Tevfik Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Hakkı Paşa ve Sait Paşa Kabineleri yine aynı parlak sözlerle Ka- nun-u Esasinin Anasır-ı muhtelifeye bahşettiği mezuniyetlere, selahiyetlere göre uzun uzadı- ya bize vaat etmişlerdi; fakat biz görüyoruz ki, dört sene zarfında, efendiler, Anasır-ı muhtelifeyi birbirine yavaştırmadıktan başka, birbirinden uzaklaştırıyoruz. Bunlar beyninde itilaf husule getirecek yerde itilaf peyda ettik. ... Yalnız iyi biliniz ki, asıl Osmanlı Memleketinin büyük yarası budur ve şimdiki meydana çıkan hallerden pek büyük ve tehlikelisi budur. Bu tehlike izale olunmadıkça, Osmanlı memleketi kurtulmaz, Osmanlı Memleketi hal-i selamete gidemez; bunu herkes de tasdik eder... Parlak sözler işitmekten bıktık. İş istiyoruz, fiiliyat istiyoruz. Verilen sözlerin tamamıyla icrasını istiyoruz” demiştir²⁵.

(21) MMZC., 2. Devre, C.II, 28. Toplantı (25 Haziran 1328-8 Temmuz 1912), s.120.

(22) MMZC., 2. Devre, C.II, 30. Toplantı (27 Mayıs 1328-10 Temmuz 1912), s.208.

(23) MMZC., 2. Devre, C.II, 30. Toplantı (27 Mayıs 1328-10 Temmuz 1912), s.213.

(24) MMZC., 2. Devre, C.II, 33. Toplantı (2 Temmuz 1328-15 Tem- muz 1912), s.328-329.

(25) MMZC., 2. Devre, C.II, 43. Toplantı (17 Temmuz 1328-30 Tem- muz 1912), s.545-546.

Meclis-i Mebusan toplantılarında en fazla söz alan Varteks Efendi'yi 28 toplantı ile İstanbul Mebusları Hallaçyan Efendi²⁶ ve Zohrap Efendi izlemektedir²⁷. Halep Mebusu Artin Boşgezanyan Efendi'nin adı Meclis-i Mebusan'ın 26 toplantısında²⁸, Dr. Karabet Paşayan Efendi'nin 19 toplantısında²⁹, Agop Boyacıyan Efendi'nin 15 toplantısında³⁰ geçmektedir. Meclis-i Mebusan zabıtlarında en az adı geçen Ermeni mebuslar ise Vremyan Efendi başta olmak üzere, Karakin Pastırmacıyan, Kigam ve Vahan Bardızbanyan Efendilerdir. Aydın Mebusu Vahan Bardızbanyan'ın³¹ ve Muş Mebusu Kigam Efendi'nin adları Meclis-i Mebusan'ın 11 toplantısında vardır³². Erzurum Mebusu Karakin Pastırmacıyan Efendi'nin adı meclisin 8 toplantısında geçmektedir³³. Meclis-i Mebusan zabıtlarında adına en az rastlanan Ermeni Mebusu Van Mebusu Vremyan Efendidir. Vremyan Efendi'nin adı meclisin 7 toplantısında kayıtlıdır³⁴. Karabet Paşayan Efendi mecliste uzun konuşmaktan yana değildir. Ona göre çok konuşmak yerine amacı bir an önce belirterek kısa sürede çok iş yapmak daha önemlidir³⁵. Bu nedenle mecliste çok fazla söz almamıştır. Meclis zabıtlarında Karakin Pastırmacıyan Efendi ile Kigam Efendi'nin mebusların konuşmaları esnasında bir iki defa kısa girişler yapma dışında konuşmalarına rastlanmamıştır.

Meclis-i Mebusan'ın 4 Mayıs 1912 tarihli 2. toplantısında, mebusların seçim mazbatalarını inceleyecek olan şubeler kura ile belirlenmiştir. Hallaçyan Efendi ve Agop Boyacıyan Efendi 2. Şubede, Kırkor Zohrap Efendi 3. Şubede, Artin Boşgezanyan Efendi ve Ohannes Varteks Efendi 4. Şubede, Vahan Bardızbanyan Efendi ve Karakin Pastırmacıyan Efendi 5. Şubede yer almıştır³⁶. Yine seçilen mebusların seçim mazbatalarının hangi şube tarafından inceleneceği de kura ile belirlenmiştir. Buna göre; 1. Şubede Artin Boşgezanyan Efendi, 2. Şubede Vahan Bardızbanyan Efendi, 3. Şubede Varteks Efendi, Karakin Pastırmacıyan Efendi, Hallaçyan Efendi, 5. Şubede Agop Boyacıyan Efendi³⁷.

Meclis-i Mebusan'da Ermeni mebuslardan bazılarının seçim mazbataları hiçbir itiraz olmadan kabul edilirken, bazılarına ise itirazlar olmuştur. Hiçbir itiraz olmadan mebusluğu onaylanan Sivas Mebusu Dr. Karabet Paşayan Efendi 13 Mayıs 1912 tarihinde Mecliste yemin etmiştir³⁸. Aynı toplantıda Kırkor Zohrap Efendi'nin mebusluğu da itiraz olmadan onaylanmıştır³⁹. Meclisin 13 Mayıs tarihli oturumunda Ermeni mebuslardan bazılarının seçim mazbatalarını inceleyen şubelerden meclise itiraz ve sonuçları hakkında inceleme raporları sunulmuştur. Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi'nin seçim mazbatasını inceleyen 3. Şube, 11 Mayıs 1912 tarihinde meclise gönderdiği yazıda; Varteks Efendi'nin 325 oy alarak seçildiğini ifade etmiş, "Türkçe okuyup yazması olmadığı" hakkında yapılan şikâyete rağmen "kendisi mümkün mertebe Türkçe yazar-okur olduğu" anlaşıldığından mebusluğunun onaylanması istenmiştir. Bunun üzerine Meclis-i Mebusan'da yapılan oylama ile Varteks Efendi'nin mebusluğu onaylanmıştır.

- (26) Hallaçyan Efendi'nin adı Meclis-i Mebusan'ın 1., 2., 3., 5., 6., 8., 11., 12., 13., 14., 15., 17., 18., 19., 20., 21., 24., 26., 33., 36., 37., 39., 41., 42., 43., 44., 45., 46. toplantılarında geçmiştir, 8 Haziran 1912 tarihli 11. toplantıyı ve 29 Temmuz 1912 tarihli 42. toplantıyı Başkan vekili sıfatıyla idare etmiştir.
- (27) Zohrap Efendi'nin adı Meclis-i Mebusan'ın 1., 2., 4., 6., 7., 8., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 21., 23., 24., 26., 27., 30., 32., 33., 34., 36., 37., 39., 40., 41., 43., 46. toplantılarında geçmiştir, Meclisin ilk ve son toplantılarında yer almıştır.
- (28) Artin Boşgezanyan Efendi'nin adı Meclis-i Mebusan'ın 2., 6., 7., 8., 9., 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 24., 25., 26., 28., 31., 32., 33., 34., 42., 43., 44., 46. toplantılarında geçmiştir, Meclisin son toplantısında yer almıştır.
- (29) Dr. Karabet Paşayan Efendi'nin adı Meclis-i Mebusan'ın 4., 6., 7., 9., 14., 16., 17., 18., 19., 21., 23., 28., 30., 34., 37., 39., 41., 42., 44. toplantılarında geçmektedir.
- (30) Artin Boyacıyan Efendi'nin adı Meclis-i Mebusan'ın 2., 4., 7., 12., 14., 16., 17., 18., 19., 24., 28., 33., 39., 43., 44. toplantılarında geçmektedir.
- (31) Vahan Bardızbanyan Efendi'nin adı Meclis-i Mebusan'ın 1. 2., 3., 6., 8., 12., 14., 18., 23., 31., 39. toplantılarında geçmektedir.
- (32) Kigam Efendi'nin adı Meclis-i Mebusan'ın 14., 16., 18., 19., 25., 26., 27., 31., 32., 42., 44. toplantılarında geçmektedir.
- (33) Karakin Pastırmacıyan Efendi'nin adı Meclis-i Mebusan'ın 2., 4., 7., 18., 19., 20., 33., 42., toplantılarında geçmektedir.
- (34) Vremyan Efendi'nin adı Meclis-i Mebusan'ın 11., 14., 18., 19., 33., 42., 44. toplantılarında geçmektedir.
- (35) MMZC., 2. Devre, C.I, 16. Toplantı (6 Haziran 1328- 19 Haziran 1912), s.398.
- (36) MMZC., 2. Devre, C.I, 2. Toplantı (21 Nisan 1328-4 Mayıs 1912), s.11.
- (37) MMZC., 2. Devre, C.I, 2. Toplantı (21 Nisan 1328-4 Mayıs 1912), s.12-14.
- (38) MMZC., 2. Devre, C.I, 4. Toplantı (30 Nisan 1328-13 Mayıs 1912), s.31.
- (39) MMZC., 2. Devre, C.I, 4. Toplantı (30 Nisan 1328-13 Mayıs 1912), s.32.

tır⁴⁰. Benzer şikâyet, Karakin Pastırmacıyan Efendi için de yapılmıştır. 210 oy alarak seçilen Karakin Pastırmacıyan Efendi'nin mazbatasını inceleyen 3. Şube tarafından Karakin Pastırmacıyan Efendi'nin "mümkün mertebe Türkçe okur ve yazar olduğunun anlaşıldığından bahisle" mebusluğunun onaylanması istenmiş, bu istek mebuslarca kabul edilmiştir⁴¹. Tekfurdağı (Tekirdağ) Mebusu seçilen Agop Boyacıyan Efendi hakkında Malkara kazası ikinci seçmenlerinden Kasım ve iki arkadaşı tarafından gönderilen yazı incelenmiş, yapılan itirazın geçerli olmadığına karar verilerek Boyacıyan Efendi'nin mebusluğu kabul edilmiştir⁴².

Meclis-i Mebusan'da isimler okunmak suretiyle yapılan ilk oylama, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında yapılan Ticaret Anlaşması'nın bir sene uzatılmasına dair anlaşmanın oylamasıdır. Bu oylamada 131 mebus oy kullanmış, 129 evet oyu ile anlaşma kabul edilmiştir. Bu oylamaya toplantıda olmalarına rağmen Ermeni mebuslardan Artin Efendi, Varteks Efendi, Hallaçyan Efendi ve Vahan Efendi katılmazken, Agop Boyacıyan Efendi ile Zohrap Efendi kabul oyu vermiştir⁴³. Karabet Paşayan Efendi, Kigam Efendi, Vremyan Efendi ve Karakin Pastırmacıyan Efendi toplantıda yer almamıştır. Mecliste Evkaf Nezareti bütçesinin oylamasına 138 mebus katılmış, Ermenilerden Agop Boyacıyan ve Hallaçyan Efendi de⁴⁴ dâhil olmak üzere oylamaya katılan mebusların tamamı bütçeyi kabul etmiştir.

Meclis-i Mebusan'ın 15 Temmuz 1912 tarihli oturumunda Sait Paşa Hükümeti'ne güven oylaması yapılmış güvenoyu veren 188 mebus arasında Ermeni mebuslardan Agop Boyacıyan Efendi, Artin Boşgezenyan Efendi, Hallaçyan Efendi ve Vremyan Efendi yer almışlardır⁴⁵. Varteks Efendi ve Zohrap Efendi mecliste olmalarına rağmen oylamaya katılmamışlardır. Karakin Pastırmacıyan, Karabet Paşayan, Vahan Bardızbanyan ve Kigam Efendiler ise meclis toplantısında yer almamışlardır.

Sait Paşa'nın istifası sonrası yerine kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi hükümet programını Meclis-i Mebusan'ın 30 Temmuz 1912 tarihli 43. toplantısında okumuştur. Tartışmalardan sonra ittihatçı olmayan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi 44 ret, 9 çekimser oya karşılık 112 kabul oyu ile güvenoyu almıştır. Oylamada Agop Boyacıyan ve Artin Boşgezenyan Efendiler kabul oyu kullanırken, Hallaçyan Efendi ret oyu vermiştir⁴⁶. Toplantıda yer almasına rağmen Zohrap Efendi ve Varteks Efendi güven oylamasına katılmamışlardır.

Meclis-i Mebusan'ın son toplantısında meclisin feshi okunduğu için, mebuslardan bazıları feshi kabul etmemiştir. Buna karşın kendi aralarında mecliste toplanan bazı mebuslar, Selanik Mebusu Mehmet Cavit Bey'in verdiği teklifle Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesine güvensizlik oyu vermiş, Meclis Başkanlığından davet edilene kadar Meclis-i Mebusan tatil edilmiştir. Bu sırada mecliste bulunan Hallaçyan Efendi daha ileri giderek Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nin yüce divana sevkini teklif etmiştir⁴⁷.

B- Meclis-i Mebusan'daki Önemli Görüşmelerde Ermeni Mebusların Tavırları

1912 Meclis-i Mebusan'ı yukarıda da belirttiğimiz gibi çok kısa ömürlü olmuştur. Bu mecliste öncelikli olarak Meclis-i Mebusan'ın kapalı olduğu dönemlerde Hükümet tarafından "muvakkat" olarak çıkartılan kanunların görüşmeleri yapılmıştır. İçtimaat-1

(40) MMZC., 2. Devre, C.I, 4. Toplantı (30 Nisan 1328-13 Mayıs 1912), s.34.

(41) MMZC., 2. Devre, C.I, 4. Toplantı (30 Nisan 1328-13 Mayıs 1912), s.33.

(42) MMZC., 2. Devre, C.I, 4. Toplantı (30 Nisan 1328-13 Mayıs 1912), s.34.

(43) MMZC., 2. Devre, C.I, 12. Toplantı (28 Mayıs 1328-10 Haziran 1912), s.265-266.

(44) MMZC., 2. Devre, C.I, 17. Toplantı (7 Haziran 1328-20 Haziran 1912), s.430-431.

(45) MMZC., 2. Devre, C.II, 33. Toplantı (2 Temmuz 1328-15 Temmuz 1912), Ankara, TBMM Yay., 1991, s.335-336.

(46) MMZC., 2. Devre, C.II, 43. Toplantı (17 Temmuz 1328-30 Temmuz 1912), s.557-558.

(47) MMZC., 2. Devre, C.II, 47. Toplantı (23 Temmuz 1328- 5 Ağustos 1912), s.654.

Umumiye Kanunu'na ek madde, Tecemmüat Kanunu, Anayasa'nın meclisin feshi ile ilgili maddeleri, askerın siyaset yapmaması kanun görüşmeleri esnasındaki konuşmalar, birçok mebusun olduğu gibi Ermeni mebusların da fikirlerini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca İttihat ve Terakki karşısında meclis dışı bir güç olarak Halâskâr Zabitan Grubu'nun varlığı üzerine mecliste yaşanan tartışmalar, asker ve siyaset konusunda Ermeni mebusların fikirlerini yansıtmaması bakımından iyi bir örnek teşkil etmektedir.

1- İċtimaat-ı Umumiye Kanunu'na Ek 9. Madde Görüşmeleri

Sait Paşa Hükümeti tarafından seçimler öncesinde geçici olarak çıkartılan "İċtimaat-ı Umumiye Kanunu'na ek madde" görüşmelerine meclisin 1 Haziran 1912 tarihli toplantısında başlanmıştır⁴⁸. Seçimler esnasında çok fazla istifade edilen bu geçici kanun, şimdi Meclis onayına sunulmuştur. İċtimaat-ı Umumiye Kanunu 9 Haziran 1909 tarihinde çıkarılmıştır⁴⁹. 14 ve 16 Mart 1912 tarihlerinde buna eklenen geçici maddelerle hükümet, 1912 seçimlerinde yerini iyice sağlamlaştırmıştır. Meclisin kapalı olduğu zamanlarda geçici olarak çıkarılan maddelerin yeni meclis açılışında kanun gereği meclisin onayından geçmesi gerekmektedir. Bu nedenle Meclise sunulan "Açık yerlerde vuku bulacak iċtimaatı, memleketin huzur ve sükûnunu muhafazaten Hükümet men edebilir.

Bu kanun tarih-i neşrinden itibaren meriyyülhükmdür.

Bu kanun icrasına Dâhiliye Nezareti memurdur"⁵⁰ şeklindeki ek madde üzerinde görüşmelere mazbata muharriri Şefik Latif Bey'in konuşmasıyla başlanmıştır. Şefik Bey kapalı yerlerde yapılacak toplantıları Hükümetin hiçbir şekilde yasaklamadığını, ancak bunun silahsız olmasını istediğini belirtmiştir. Açık yerlerde yapılacak toplantıların ise toplantının amacının dışına taşıracak gösterilerin olabileceğinden bahisle bu tür toplantılarda

hükümetin gözlemci bulundurmasının doğru olacağını söylemiştir. Şefik Bey (Humus), bu kanunun uzun yıllardan beri Fransa'da uygulandığını belirterek, "biz böyle bir madde'i kanuniyenin esasını kabul etmekle zan edelim ki diğer devletlerde olmayan hiçbir esası kabul etmiş olmuyoruz" demektedir⁵¹.

Maarif Nazırı Emrullah Efendi de, bu düzenlemeyi bazı ülkelerdeki uygulamaları örnek göstererek savunan uzun bir konuşma yapmıştır. Bu düzenlemenin karşısında olan Varteks Efendi sözlerine; "*Bizim Emrullah Efendi, gitmiş, aramış, nerde bizi daha ziyade mahdud kılacak kanunlar var ise onları bulup, filan yerde böyledir diye bize delil olarak gösteriyor. Ne kadar doğru efkâr üzerine istinad eylemiş daha ne geniş kanunlar vardır ki, onlardan birini, hiçbir gün alıp da burada bize göstermediler. Onun için Belçika'dan yalnız bu kanunu getirdiğine pek çok müteessifim. Belçika'da daha iyi kanunlar da var idi, onlar şimdiye kadar ne için ittihaz edilmedi?*" diyerek başlamıştır. Uzun bir konuşma yapan Varteks Efendi, Meşrutiyetin ne olduğu üzerinde de durmuştur. "*Efendiler biz ya Meşrutiyetperver bir hükümetiz, ya değiliz. Eğer Meşrutiyetperver bir Hükümet isek, Meşrutiyetin ruhunu muhafazaya çalışmalıyız. Yok, eğer Meşrutiyetperver değilsek, Meşrutiyet namı altında asıl eski rejimi, eski idareyi takip edecek isek, ona diyeceğim yok. Fakat ben öyle zannedirim ki ve öyle bilirim ki, biz, Meşrutiyet ile idare olunan bir milletiz. Onun için Meşrutiyetin ruhunu müdafaa edeceğimize eminiz.*"

Varteks Efendi'ye göre özgürlüğün başlıca esasları şahsi özgürlük, düşünce özgürlüğü ve basın özgürlüğüdür. Bu üç özgürlük Meşrutiyetin ana şartlarıdır. Bunlar olmazsa Meşrutiyet de olmaz. Bu konuda düşüncelerini şöyle izah etmektedir:

(48) Kanun tasarisının görüşmeleri için bkz., MMZC., 2. Devre, C.I, 9. Toplantı, (18 Mayıs 1328-1 Haziran 1912), s.146-168.

(49) *Düstur* 2, C.I s.22.

(50) MMZC., 2. Devre, C.I, 9. Toplantı (19 Mayıs 1328- 1 Haziran 1912), s.146.

(51) MMZC., 2. Devre, C.I, 9. Toplantı (19 Mayıs 1328- 1 Haziran 1912), s.148.

"Meşrutiyetin başlıca esasları nedir? Hürriyet-i şahsiye, hürriyet-i kelamiye, hürriyet-i matbuat değil mi? O üç hürriyet olmadıkça Meşrutiyet de yoktur. Eğer ben sokakta gittiğimde, Hükümet, 'sen böyle bir şey yapabilirsin!' diye yakamdan tutarsa, burada Meşrutiyet olduğuna inanmam. Eğer benim fikrimi söylemeye Hükümet mani olur, senin böyle bir fikrin, bir 'arriâre-pensée'n olabileceğini ibhar ettiler diye beni tutarsa, netice ne olur? Bundan mubbirlik de çıkıyor; işpiyonluk da çıkıyor.

Benim söyleyeceğim sözler bu kanuna, Hükümetin takip ettiği siyasete mugayir olabilir, beni söz söylemekten alıyorsa, demek ki Meşrutiyet yoktur. Benim yazdıklarım olabilir ki, Emrullah Efendinin ve Emrullah Efendi gibi düşününlerin aleyhine olur, onlar da hükümet adamı, bunlar, söylediklerimi kendi siyasetine mugayir görürse, beni men'ederlerse, demek ki hürriyet yoktur."⁵²

Sıklıkla konuşması kesilen Varteks Efendi "...yavaş yavaş rücu ediyoruz, mürteci oluyoruz. İleri gideceğimiz yerde geri gidiyoruz. Eğer mürteci olmadığımızı tasdik etmek isterse-niz bu kanunu reddedersiniz" demek suretiyle bu düzenlemeyle "mürteci" olduğunu söylemiştir. Varteks Efendi'nin bu sözlerine mebuslardan büyük bir tepki gelmiştir. Mecliste gürültülerin artması üzerine Meclis Başkanı Halil Bey (Menteşe) "mürteci" kelimesinin "geri gitmek" olduğunu belirterek mebusların sakinleşmesini sağlamıştır⁵³.

Varteks Efendi'ye göre konuşma hürriyeti yasaklanırsa bunun yerine gizli komiteler ortaya çıkacaktır: "...bu içtimalar men'edilirse, o söylemeden ve yazmadan men'edilen komiteler bir fesat çıkarmak için her türlü muameleyi yapacaklar ve o vakit şimdiki bombaların biri yerine bin tanesi patlayacak. O vakit bir cemiyet yerine bin cemiyet meydana çıkacak ve o vakit zannetmeyiniz ki Abdülhamid'in devrinde olan ve terk olunan milleti bulacaksınız. Bizim evlatlarımız, bizim bu memlekette olan mekteplerimizden fikirli olarak yetişecek evlatlarımız

bizim kabul ettiğimiz bu kanunları beğenmeyecekler, onlara karşı duracaklar..."⁵⁴ demiştir.

Varteks Efendi'nin konuşmasına Marif Nazırı Emrullah Efendi cevap vermiştir. Emrullah Efendi "...Varteks Efendi buraya çıktığı vakit de söylediği sözlere, gösterdiği asarı beyecan ve halecana bakılırsa, zannedersiniz ki meşrutiyetten hiçbir şey kalmamış, içtima etmek hakkı kalmamış, şu alınmış, bu alınmış. Meseleyi bir kara anlayalım. Bir kere ne olmuş? Olan şey nedir? Mahiyeti nedir? Onu anlayalım" diyerek Varteks Efendi'nin konuyu anlamadığını ifade etmiştir. Hükümetin toplantıları kaldırmadığını ifade ile "şuradaki hürriyeti içtima halkın diğer bir hürriyetini, hürriyeti ticaretini, hürriyeti kar-u kisbini ihlal ediyor. İki hürriyet tezat şeklinde kalıyor. Biri diğerine mani. Onun için halkın ticaret ve müruru uburundaki serbestisini mubafaza için kanun hürriyet-i içtimayı tabdit etmiş, mutlak yapmamış" demek suretiyle toplantı hürriyetinin, halkın diğer hürriyetlerine engel olmaması gerektiğini söylemiştir⁵⁵. Varteks Efendi tasarının görüşmeleri esnasında yer yer tartışmalara girmekten, konuşan mebuslara kısa cümlelerle laflar atmaktan da geri kalmamıştır.

Ermeni mebuslardan Dr. Paşayan Karabet Efendi toplantıların açık ya da kapalı diye isimlendirilmesine karşıdır. Ona göre toplantı tektir. "Eğer içtima memnu olacaksak teknil içtimalar memnu olsun. O vakit bendeniz de rey veririm. Ama kapalı yerlerde memnu olmasın da, açık yerlerde memnu olsun. Onu bendeniz kabul edemem. Bize Belçika misal gösterildi. Belçika Hükümeti hal-i hazırda konservatör ve Katolik'tir. Eğer liberal partisi olsaydı, mubakkak onlar da bunu kabul edemeyeceklerdi. Binaenaleyh bendeniz reddi taraftarım" demek suretiyle tasarının ret edilmesini istemiştir⁵⁶.

(52) MMZC., 2. Devre, C.I, 9. Toplantı (19 Mayıs 1328- 1 Haziran 1912), s.150-151.

(53) MMZC., 2. Devre, C.I, 9. Toplantı (19 Mayıs 1328- 1 Haziran 1912), s.151.

(54) MMZC., 2. Devre, C.I, 9. Toplantı (19 Mayıs 1328- 1 Haziran 1912), s.151-152.

(55) MMZC., 2. Devre, C.I, 9. Toplantı (19 Mayıs 1328- 1 Haziran 1912), s.153.

(56) MMZC., 2. Devre, C.I, 9. Toplantı (19 Mayıs 1328- 1 Haziran 1912), s.159.

Halep Mebusu Artin Efendi birkaç defa konuşmak istediğini belirtmesine rağmen Meclis Başkanı Halil Bey tarafından sıranın kendisine gelmediği şeklinde uyarılmıştır. Artin Efendi meclisin 1 Haziran 1912 tarihli toplantısında konuşmadan önce tasarrının düzenlenmesiyle ilgili bir takrir vermiştir. Artin Efendi'nin açıkta yani binalar içinde olmayan toplantıların toplantı yapılacak yerin mülki amirinin izniyle yapılabileceği, bu iznin de düzenin bozulacağına dair kesin delillerin olması hali dışında verilmesine dair "*Açıkta; yani birgûna ebniye derununda olmayarak, akd olunacak içtimaat, hükümet-i maballiyenin ruhsat-ı mahsusasına muhtaç olup, fakat intizam ve emniyet-i umumiye hakkında muhatarayı mucip olacağı karain-i haliye ve emarat-ı kaviye ile müteyakkın olmadıkça ruhsat itasından hükümet istinkâf edemez*" şeklindeki takriri mebuslar tarafından kabul edilmemiştir⁵⁷.

Tasarı "acele" kaydıyla gelmediği için meclisteki görüşmesine ara verilmiş, bu tasarıya 5 gün sonra devam edileceği Meclis başkanı tarafından belirtilmiştir. Meclisin 8 Haziran 1912 tarihli toplantısında yeniden gündeme gelen tasarrının görüşülmesi, meclisin öğleden sonra toplanması nedeniyle nezarete önemli işlerinin olduğunu ifade eden Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin isteği üzerine ertelenmiştir⁵⁸.

İçtima Kanununun 9. maddesinin taidine dair tasarrının ilk görüşmesinde sunduğu teklifi kabul edilmeyen Artin Efendi, kanun tasarrısının ikinci görüşmesinin yapıldığı 10 Haziran 1912 tarihli oturumuna da yeni bir teklif ile gelmiştir. Artin Efendi'nin teklifi "*Açıkta; yani birgûna ebniye derununda olmayarak, akd olunacak içtimaat, Hükümet-i Maballiyenin ruhsat-ı mahsusasına mütevakıftır. Ancak emniyet-i umumiyye hakkında tehlike ve muhatarayı mucip olacak Karain-i haliyye ve emarat-ı kaviye ile meczum olmadıkça, Hükümet ruhsat itasından istinkâf edemez. Eğer bu misillü içtimaat şehir ve kasaba derununda aktolunacak ise, mürur u ubura mani olmaması iktiza eden tedabirin icrasına Hükümet-i Ma-*

balliyye mecburdur" şeklindedir⁵⁹. Birinci teklifine oranla daha geniş hükümlerin yer aldığı bu teklifinde ilk teklifte yer alan esas korunmuştur. Açık yerlerde yapılacak toplantıların asayişin bozulacağına dair kesin deliller olmadıkça Hükümet tarafından yasaklanamayacağı belirtilmektedir. Ayrıca bu tür toplantıların şehir ve kasabalarda yapılması durumunda mahalli yöneticilerin, toplantıların gelip geçmeye engel olmayacak şekilde düzenlenmesi için gerekli tedbirleri almasının zorunlu olması gerektiği teklifini yapmıştır.

Artin Efendi teklifi ile ilgili yaptığı konuşmasında;

"... bendeniz esasen Hükümetin teklifine müttefik olmakla beraber, ibaresine muterizim. Çünkü ibare bu halde kalırsa, suiistimali mucip olur ve memurlar hukuku asliyyeden olan hakkı içtimai selbe karar verebilirler. Ne için? Hükümetin vermiş olduğu maddede deniyor ki, 'memleketin huzur ve sükûnunu muhafazaten Hükümet, içtimai men edebilir. Bu sükûn ve huzur kelimesinin şümlü gayet vasidir. Ufak bir hareket bile sükûn ve huzura muhalif düşer. Huzur ve sükûn, bu kelime ihtilal mukabilinde kullanıldığı gibi, hareket mukabilinde de kullanılır.

Hâlbuki bizim matlubumuz, sükûn değildir; eğer bizim arzumuz sükûn olsaydı devri Hamididen iyi bir devir mi olurdu? Gözü açık, baddinden ziyade gözü açık memurlar şebekelerini her tarafa atmışlar, değil insanın hareket etmesi, fikrinin hareket etmesi bile kabil değil.

Ondan büyük sükûn hâsıl olmaz, bizim istediğimiz emniyettir, sükûn değil. Binaenaleyh, buraya 'sükûn' lafzını kaldırıp, 'emniyet' lafzını koymak icap eder ve emniyeti umumiyyeyi ihlal edeceği kaviyyen berabın ve karaini kaatıa ile anlaşılmadıkça bir memur hakkı içtimai men edememelidir. (Hakkı içtimai men edebilir) laf-

(57) MMZC., 2. Devre, C.I, 9. Toplantı (19 Mayıs 1328- 1 Haziran 1912), s.167.

(58) MMZC., 2. Devre, C.I, 11.Toplantı (26 Mayıs 1328-8 Haziran 1912), s.216.

(59) MMZC., 2. Devre, C.I, 12.Toplantı (28 Mayıs 1328-10 Haziran 1912), s.247.

zı da gayet tehlikeli bir tabirdir. Çünkü memura vasi bir hiyar, vasi bir takdir veriyor.

Hâlbuki ben, Meşrutiyeti başka türlü anlamam; insanın, ferdin -citoyen, vatandaş ve bemşeri, ne diyorlarsa- kanuna tabi olmasını anlarım. Yoksa kanun, beni memurun keyfine raptetmemeli. Memuru demir çember içine almali ki, keyfi muameleden istinkâf etsin, harice çıkmasın, bunun için bendeniz takririmde bunu teklif ettim.” demektedir. Artin Efendi ayrıca toplantıları yasaklama yetkisinin merkezi hükümette değil, yörede olması gerektiğinin maddeye yazılmasını teklif etmiştir⁶⁰. Artin Efendi’nin bu teklifi de mebuslar tarafından reddedilmiştir.

Varteks Efendi verdiği bir teklifte bu tasarının tamamen kaldırılmasını istemiştir. Ancak Meclis Başkanı Halil Bey, bu teklifin tasarıda değişiklik ile ilgili olmadığını ifade ederek, kabul veya reddinin istenemeyeceğini belirtmiştir. Hatta Halil Bey Varteks Efendi’ye hitaben “Efendim bu tadil teklifi değil. Red için efkârınızı evvelki gün söylemişsiniz, tekrar söylemek muvafık değildir” demiştir. Varteks Efendi’nin buna verdiği cevap ise ilginçtir. Varteks Efendi “Efendim, olabilir ki bugün ikna edebilirim. İkinci müzakerede evvelce söylendi diye mutlaka beni söyletmemeye Meclisin hakkı yoktur...” demiştir⁶¹.

Tasarı hakkında Ermeni mebuslar için den bir teklifte Agop Boyacıyan Efendi’den gelmiştir. *“Açık yerlerde içtima-ı siyasi aktolunabilir. Şu şartla ki, mahalli içtima duvar ile muhat olsun”* şeklindeki teklifi reddedilmiştir. İzmir Mebusu Vahan Efendi ise *“Açık yerlerde nasın, asayiş memleketi mubil velvele ile içtima etmesini Hükümet men edebilir”* şeklinde bir teklifte bulunmuş, bu teklif de reddedilmiştir⁶². Kanun tasarısı gelen pek çok teklif içinde sadece “huzur ve sükûn” kelimeleri yerine “emniyet ve asayiş” kelimelerinin konulmasına dair düzenleme yapılmak üzere encümene geri gitmiştir.

Tasarının son görüşmesi 12 Haziran 1912 tarihinde olmuştur. “Açık yerlerde vuku

bulacak içtimaatı, memleketin emniyet ve asayişini muhafazaten Hükümet men edebilir” şeklini alan tasarının, mecliste görüşülmeden oylamaya geçilmesi istenmiştir. Meclis Nizamnamesini örnek gösteren Meclis Başkanı Halil Bey oylama istemiş, ancak, buna başta Varteks Efendi olmak üzere bazı mebuslar itiraz etmişlerdir. Bu esnada Zohrap Efendi de söze karışarak maddenin aleyhinde konuşacağını belirtmiştir. Meclis Başkanı bunun iç tüzük gereğince olamayacağını ifade etmiş ve oylamaya geçileceğini belirtmiştir. Oylama öncesi 15 mebus tarafından imzalanan bir teklifle bu tasarının oylamasının isim okunarak yapılması isteği, teklifte imzası olan 5 mebusun çekilmesi ile sonuçsuz kalmıştır. Meclis Başkanı Halil Bey bu durumu açıklarken Varteks Efendi “Efendim, geri alanlar var ise onun yerine de imza edenler vardır. Bu olamaz. Bu, adeta hile oluyor” demiştir. Halil Bey, Varteks Efendi’yi uyarmış, maddeyi oylamaya sunmuştur. El kaldırma şeklinde yapılan oylamayla tasarı meclisten geçmiştir. Tasarının kabulü üzerine Varteks Efendi *“Kabul ediniz, kabul ediniz, inşaallah sizin başınıza patlar, siz daima hâkim kalmayacaksınız”* demiş, bu sözler üzerine meclis karışmıştır. İsmail Canbolat Bey (İzmit) ile karşılıklı diyaloga giren Varteks Efendi, İsmail Bey’in “terbiye dairesinde söz söylesinler” sözü üzerine “Terbiyesiz sensin” demiştir. Araya meclis başkanının girmesi üzerine ortam sakinleşmiş, mebuslar yanlış anlamalardan dolayı sözlerini geri almışlardır⁶³. Kabul edilen madde ile hükümet, “açık yerlerde yapılacak toplantıları, memleketin emniyet ve asayişini korumak için yasaklayabilme” hakkını elde etmektedir⁶⁴. 16 Mart 1912 tarihinde “geçici” olarak çıkarılan madde, şimdi “huzur ve sükûn” kelimeleri yerine “emniyet ve asayiş” kelimelerinin konulması ile yürürlüğe girmiştir.

(60) MMZC., 2. Devre, C.I, 12. Toplantı (28 Mayıs 1328-10 Haziran 1912), s.247-248.

(61) MMZC., 2. Devre, C.I, 12. Toplantı (28 Mayıs 1328-10 Haziran 1912), s.250.

(62) MMZC., 2. Devre, C.I, 12. Toplantı (28 Mayıs 1328-10 Haziran 1912), s.251.

(63) MMZC., 2. Devre, C.I, 13. Toplantı (30 Mayıs 1328-12 Haziran 1912), s.271-276.

(64) MMZC., 2. Devre, C.I, 13. Toplantı (30 Mayıs 1328-12 Haziran 1912), s.276.

2- Tecemmüat Kanunu

Mecliste Tecemmüat Kanunu görüşmelerine 19 Haziran 1912 tarihinde başlanmıştır. Hükümet bu kanun ile toplantıların nasıl yapılacağını düzenlemektedir. Kanun teklifine göre, yollar üzerinde toplantı yapmak yasaktır. Buralarda yapılacak toplantıları o yörenin en büyük mülki amiri yasaklayabilme ve zor kullanarak dağıtma yetkisine sahiptir. Ayrıca silahlı olarak toplantılara katılma da yasaklanmıştır. Toplantılara silahlı olarak katılanlara verilecek cezaların da belirlendiği Tecemmüat Kanunu görüşmeleri, Halâskâr Zabitan Grubu olayının etkisiyle de kanundan ziyade hükümet hakkındaki eleştirilerle geçmiştir.

Kanun hakkında Ermeni mebuslar içinde ilk söz alan Artin Boşgezenyan Efendi'dir. Artin Efendi, bu kanuna taraftardır. Konuşmasında bu kanunun lazım olmasından ziyade elzem olduğu üzerinde durmuş, kanun teklifine karşı çıkan Ali Galip Bey'e hitaben *"bu tecemmuların mazarratını belki Galip Beyefendi bilmiyorlar. Fakat bendeniz biliyorum. Adana kanlı vak'ası neden zübur eylemiştir? Beş-on asinin bir araya gelip teşvik ve ifsadıyla zübura gelmiştir. Bu tecemmu yüzünden Adana vak'asında binlerce yetim kaldı. Hala haneleri yapılmadı. Binlerce aile söndü. Onun için, bu, elzemdir ve hem de begayet elzemdir"* demiştir⁶⁵. Artin Efendi'nin konuşması mebuslar tarafından alkışlanmış, yalnız Adana olayları ile ilgili ilk sözünde mebuslardan 31 Mart olayı sesleri de gelmiştir.

Artin Efendi kanunun 1. maddesi hakkında Agop Boyacıyan ve Ankara Mebusu Nusret Bey ile birlikte bir değişiklik teklifi vermişlerdir. *"1 inci maddenin nihayetine 'Bu kanunda bahsedilen tecemmudan murad, laakal on kişiden müteşekkil olan izdihamdır ve müsellab tecemmu addolunmak için, içlerinden laakal nüfusunun alenen müsellab bulunması şarttır'"* kısmının ilavesini isteyen teklifleri ret edilmiştir⁶⁶.

Karabet Paşayan Efendi yaptığı kısa konuşmada toplantılarda bir kişide dahi silah olması halinde bunun, silahlı toplantı sayılacağından bahisle silahsız gelenler açısından bunun adalet olmadığını belirtmiş ve maddenin değiştirilmesini teklif etmiştir⁶⁷. Yaptığı teklifte *"Eğer esliba-i memnu ile tecemmu edenler ekseriyeti teşkil ederlerse"* denilmesini istemiştir. Ancak bu teklif kabul edilmemiştir. Artin Efendi'nin *"3üncü maddenin birinci satırında 'Gayr-i müsellab olarak' ibaresinden evvel, 2nci maddede olduğu gibi 'Emn-ü inzibati ihlal edecek surette' ibaresinin ilavesi lazımdır..."* teklifi ise encümen tarafından kabul edilmiştir. Artin Efendi teklifini düşün ve cenaze alaylarının da silahlı toplantı sayılabileceği endişesi ile vermiştir⁶⁸.

Kanunun görüşmelerine 20 Haziran 1912 tarihli toplantıda da devam edilmiştir. Bu toplantıda konuşan Artin Efendi, toplantıların kanunda iki kısma ayrıldığını oysa bunun üç kısım olması gerektiğini söylemiştir. *"Hâlbuki bendenize göre, tecemmu, üç kısımdır"* diyen Artin Efendi, bunları silahsız, silahlı ve karma toplantılar diye isimlendirmiştir. Karma toplantılarla ilgili ne yapılacağını sormuştur. Bu tür toplantılara ceza verilmesi gerekirse *"bu misillu müsellab tecemmulara gayri müsellab olarak iştirak edenler tecemmu vuku bulmuş ve birinci ibtardan sonra dağılmış iseler, cezadan muafırlar. Gece olduğu vakit veyahut üçüncü ibtardan sonra cebr ile dağıldıkları zaman ve abvali sairede silahsız olanların görecekları cezanın sülüsundan südüsüne kadar bir müddetle cezalandırılması lazımdır"* şeklinde bir kısmın eklenmesinin gerekli olduğunu söylemiştir⁶⁹.

20 Haziran tarihinde yapılan görüşmelerde, kanunun 4. maddesi oylanırken ço-

(65) MMZC., 2. Devre, C.I, 16. Toplantı (6 Haziran 1328- 19 Haziran 1912), s.374.

(66) MMZC., 2. Devre, C.I, 16. Toplantı (6 Haziran 1328- 19 Haziran 1912), s.386.

(67) MMZC., 2. Devre, C.I, 16. Toplantı (6 Haziran 1328- 19 Haziran 1912), s.398.

(68) MMZC., 2. Devre, C.I, 16. Toplantı (6 Haziran 1328- 19 Haziran 1912), s.401.

(69) MMZC., 2. Devre, C.I, 17. Toplantı (7 Haziran 1328-20 Haziran 1912), s.419.

ğunluk var-yok tartışmaları çıkmış, Reis Halil Bey'in "takdir hakkının kendilerine ait olduğunu" bildirmesi üzerine bu tartışmalar sona ermiştir. Bu görüşmede Paşayan Efendi'nin "yalnız istimali silah edenlere ceza verilsin ve her ne suretle dağılır ise dağılsın, mucibi mücazat olmasın" şeklindeki teklifi kabul edilmiştir⁷⁰. Tecemmüat Kanunu daha sonra Adliye Encümenine gönderilmiş⁷¹, ancak, kanun tasarısı meclisin feshi nedeniyle bir daha mecliste ele alınamamıştır.

3- Anayasanın 7., 35., 43. ve 73. Maddelerinin Düzenlenmesi

Meclis-i Mebusan'ın feshini düzenleyen 7., 35. ve 43. madde değişiklikleri İttihat ve Terakki'nin iktidarı açısından önemlidir. İttihat ve Terakki, 1909 yılında meclisin feshindeki Padişahın yetkilerini kısıtlayarak meclisi, dolayısıyla milleti ön plana çıkartmış, böylece milli egemenlik yönünde önemli bir adım atılmıştır. Ancak, 1911 yılından itibaren ittihatçıların karşısındaki muhalefetin güçlenmesi üzerine başlayan iktidar kavgası, ittihatçıların padişahın üzerindeki etkisinden istifade amacıyla meclisin feshi meselesinde yeniden padişahı söz sahibi yapmak için harekete geçmesinde etkili olmuştur. Yapılmak istenen yeni düzenlemelerle padişahın meclisi feshi eski haline döndürülmeye çalışılmıştır.

Anayasa'da yapılmak istenen 7. madde değişikliği ile 1909'da var olan meclisin feshinde "Ayan'a sormak" şartı kaldırılmakta ve "üç ay içinde seçim yapmak" şartı dört aya çıkarılmaktadır. 35. madde değişikliği ile Hükümet ile Mebusan arasındaki anlaşmazlıkta kabinenin istifası mecburi iken şimdi kabinenin istifası veya Meclisin feshi Padişah'a bırakılmaktadır.

Bu düzenlemeden de anlaşıldığı gibi Padişah'ın yetkileri arttırılmakta ve meclisin feshi kolaylaştırılmaktadır. Bu durum, Padişah nezdinde önemli bir yere sahip olan ittihatçıların işine gelmektedir. Zira İttihat ve Terakki, bu nüfuzunu kullanarak Padişah'ı

etkileyip, istediğini yaptırabileceğini hesaplamaktadır. Meclisinin açıldığı gün, Tanin Gazetesi'nde çıkan bir yazıda, meclisin yapacağı ilk işin Kanun-i Esasi değişiklikleri olduğu bildirilmekte ve hükümetin, kanun değişiklikleri teklifini hazırlamış olacağı belirtilmektedir⁷².

Anayasa değişiklikleri ile ilgili Meclis-i Mebusan'daki ilk görüşme meclisin 18 Mayıs 1912 tarihli 6. toplantısında olmuştur. Düzenlenmesi istenen Anayasanın 7. ve 35. Maddeleri şöyledir: "7. madde 'Otuz beşinci madde mucibince Meclis-i Mebusanın üç ay zarfında intihap olunup, içtima etmek şartıyla ve Heyet-i Ayanın muvafakatiyle' fıkrası tayı edilerek ledel iktiza Meclis-i Mebusanın feshi ve müddet-i içtimaiyyenin tecili Hukuk-u Mukaddesa-i Padişahidendir.

35. madde Vükela ile Heyet-i Mebusan arasında ihtilaf olunan maddelerden birinin kabulünde Vükela tarafından ısrar olunup da, Mebusan canibinden ekseriyet-i ara ile ve mükerreren reddedildiği halde, Vükelanın tebdili veyahut müceddeten ve üç ay zarfında intihap olunmak üzere Heyet-i Mebusanın feshi Hukuk-u Padişahi cümlesindedir".

Meclis-i Mebusan'da maddelerin okunmasından sonra bu düzenlemeler mebusların "Kanun-i Esasi Encümeni kurulmadı" itirazlarına rağmen, "acele" olarak Kanun-i Esasi Encümeni'ne gitmiştir⁷³.

(70) MMZC., 2. Devre, C.I, 17. Toplantı (7 Haziran 1328-20 Haziran 1912), s.427.

(71) MMZC., 2. Devre, C.I, 17. Toplantı (7 Haziran 1328-20 Haziran 1912), s.426..

(72) Meclisin açıldığı gün yayınlanan bu yazı ile de İttihat ve Terakki'nin Anayasa konusunda ne kadar aceleci davrandığını görmekteyiz. İsmail Hakkı Bey'in "hükümetin kanun değişikliği teklifini hazırlamış olacağı" ibaresi bu açıdan dikkat çekicidir. Burada Hükümet'ten kasıt 31 Aralık 1911'de kurulan Sait Paşa kabinesidir. İsmail Hakkı, "Siyasiyat- Meclis-i Mebusan'ın Tanzim-i Efali", *Tanin*, No.1304 (5 Nisan 1328-18 Nisan 1912), s.1.

(73) MMZC., 2. Devre, C.I, 6. Toplantı (5 Mayıs 1328-18 Mayıs 1912), s.49. İttihat ve Terakki Fırkası'nın bu düzenlemelerde acele etmesi boşuna değildir. 1912 döneminin İttihat ve Terakki'ye muhalif basınında çıkan yazılarda seçimlerin, "intihab" değil "tayinat" olduğu, oluşan meclisin ise, "mebusan meclisi" değil "mensuban meclisi" olduğu şeklinde birçok yazı yer almıştır. Hatta meclisin feshi "mensuban meclisi" olmasından dolayı olumlu karşılanmıştır. Lütfi Fikri, "İntihab Değil Tayinat", *Teminat*, No.235 (26 Şubat 1328), s.1; Ayrıca Lütfi Fikri'nin bu konu ile ilgili diğer yazıları için bkz., *Teminat*, No.302-316 (13-27 Temmuz 1328) sayıları.

Kanun-i Esasi Encümeni'nden gelen Anayasa değişikliği düzenlemeleri, meclisin 22 Haziran 1912 tarihli 18. toplantısında görüşülmüştür. Bu görüşmede Hükümet, 35. madde değişikliğini; 1909'da yapılan değişiklik ile yasama ve yürütme arasındaki dengenin bozulduğunu, şimdi ise Padişahın yetkilerini arttırmakla, bu dengenin sağlanmaya çalışıldığını belirterek savunuyordu. 7. maddede değişikliğini ise, Ferhad Bey'in (Karesi) dediği gibi "Ayan'ın milleti temsil etmediğini" ileri sürerek savunmakta ve Ayan'ın itibarının azalabileceğini belirtmekteydi⁷⁴.

Anayasa değişikliklerinin meclisteki görüşmelerinde ilk sözü Varteks Efendi almış, bu düzenlemelere şiddetle karşı çıkmıştır. Buna benzer itirazını 1908 Meclis-i Mebusan döneminde de yapmıştır⁷⁵. Sözlerine bu konuda konuşmak için üçüncü defa kürsüye çıktığını belirterek başlamış, bu konuşmaların ikisinin birinci devrede olduğunu söylemiştir. Hükümeti ağır şekilde eleştiren uzun konuşmasında Varteks Efendi;

"35inci maddede mevzuubabs, hakkı Saltanat değil, belki Kabinenin hakkıdır. Her ne kadar Zatı Şabanenin selahiyyeti mevzuubabs görünüyorsa da, biz iyi biliyoruz ki, bu, Hükümet ile millet beyninde bir hak meselesidir. Hükümet ziyadesiyle hak kazanmak istiyorsa, milletvekilleri de hak kazanmak istemelidir. Milletvekilleri hâkimiyeti milliyenin hâkim olmasını, milletin daha ziyade hakkı olmasını istemelidirler. Hükümet ne kadar kabil ise, o hakkı az vermeye ve kendi hakkını daima çoğaltmaya çalışacaktır. Burada mevzuubabs ettikleri hakkı saltanat, bir perdedir ve bu perdenin arkasında bu iki kuvvetler birbiriyle çarpışıyor" diyerek asıl istenenin Hükümetin yetkilerinin artırılması olduğunu, söylenen sözlerin "perde" olduğunu ifade etmiştir. Varteks Efendi sözlerine devamla *"Meşrutiyet, hâkimiyet-i milliyeye ile belli olur. Hâkimiyet-i milliyeye ile tecelli eder. Ne vakit ki hâkimiyet-i milliyeye yoktur, Meşrutiyet de yoktur. Eğer Hükümet, istediği vakitte Meclis-i Mebusanı feshedecek, ...o zaman hâkimiyet-i milli-*

ye kalmaz ve Hükümetin hâkimiyeti daima faik olur. O zaman millet var, millet kendi fikrini infaz edebilir sözleri beyhude söylenmiş olur" demıştır. Varteks Efendi değiştirilmesi istenen Anayasanın 35. maddesine Hükümetin gösterdiği gerekçe hakkında da *"...35inci maddenin tadilini, milletin menfaatınadır demekten ben bir şey anlamam. 35 inci madde ile Meclis biraz zorca feshedilebilirmiş. E...biraz zorca olsun, ne olur? Her bir şey kolay mı olmalı? Biraz zorca feshetsinler"* diye bahsetmektedir⁷⁶.

Karabet Paşayan Efendi de Varteks Efendi gibi düzenlemelere karşıdır. Karabet Paşayan Efendi *"...Biz şimdiye kadar biliyoruz ki, bu madde ile Hazreti Şabaneye bir kuvvet, bir kuvve-i mukaddese verecektik. Hâlbuki lehinde söylenen sözlerden anlaşıldı ki, bilakis bu, Kuvve-i İcraiyyenin elinde bir kuvve-i fevkalade olacaktır"* demıştır. 1876 Anayasasının 1909 yılında değiştirilmesinin sebebi olarak II. Abdülhamit'in etkisini gösteren Paşayan Efendi, bu seferki teklifin hükümetten gelmesine dikkat çekmiştir. Konuşmasının sonunda kanunu şahıs için değil, millet için yaptıklarından bahisle, milletlerin asırlarca yaşadığını belirtmiştir⁷⁷.

Konuşma sırası Artin Efendi'ye geldiğinde; düzenlemeye ileride kabul oyu verecek olan Artin Efendi konuşmaktan vazgeçtiğini söylemiştir⁷⁸. Ancak daha sonra kısa da olsa bir konuşma yapmış, maddeye "bir sene-i içtimaiye zarfında ancak bir defa olmak üzere" ibaresinin ilavesini istemiştir⁷⁹. Bu teklif mecliste oylanmış, ancak kabul edilmemiştir⁸⁰.

Aralarında Dr. Paşayan, Kigam, Varteks, Vremyan ve Vahan Efendilerin de bulunduğu 15 mebus 7. maddenin isim okun-

(74) MMZC., 2. Devre, C.I, 18. Toplantı, (9 Haziran 1328-22 Haziran 1912), s.436-446.

(75) Olgun, a.g.e., s.381-383.

(76) MMZC., 2. Devre, C.I, 18. Toplantı, (9 Haziran 1328-22 Haziran 1912), s.446-449.

(77) MMZC., 2. Devre, C.I, 18. Toplantı, (9 Haziran 1328-22 Haziran 1912), s.452.

(78) MMZC., 2. Devre, C.I, 18. Toplantı, (9 Haziran 1328-22 Haziran 1912), s.453.

(79) MMZC., 2. Devre, C.I, 18. Toplantı, (9 Haziran 1328-22 Haziran 1912), s.459.

(80) MMZC., 2. Devre, C.I, 18. Toplantı, (9 Haziran 1328-22 Haziran 1912), s.461.

mak suretiyle oylamaya sunulmasını istemiş, bu teklif kabul edilmiştir. Anayasanın 7. maddesi için yapılan oylamada 15 ret oyuna karşılık 205 oyla bu yeni düzenleme meclisten geçmiştir. Oylamada Zohrap Efendi bulunmamıştır. Mecliste yer alan 9 Ermeni mebusan 6'sı ret oyu verirken 3'ü kabul oyu vermiştir. Hallaçyan Efendi, Artin Efendi ve Agop Boyacıyan Efendi maddenin kabulü yönünde oy kullanmışlardır. Maddenin reddi yönünde oy kullanan Ermeni Mebuslar ise; Varteks, Karabet Paşayan, Kigam, Vremyan, Vahan ve Karakin Pastırmacıyan'dır⁸¹.

Meclis-i Mebusan'ın 24 Haziran 1912 tarihli oturumunda Anayasanın 35. Maddesi görüşmeleri yapılmıştır. Bu oturumda Ermeni mebuslardan ilk konuşan Varteks Efendi olmuştur. Varteks Efendi "*Milletle Hükümet birdir, ayrılığı yoktur deniliyor. Bu çok yanlış bir nazariyedir. Evet, ecnebilere karşı Millet ve Hükümet birdir; fakat dâbili işlerde Millet ve Hükümet bir değildir. Millet ve Hükümet bir olsaydı, biz öyle onlarla cenkleşmezdik ve hiçbir meselede muhalif olmazdık*"⁸² diyerek kendisini millet kısmına dâhil ettiğini belirtmiştir.

Meclis Başkanlığına 35. Madde hakkında 3 arkadaşı ile birlikte değişiklik teklifi veren Artin Efendi, "Efendim, bu maddeye itiraz etmek benim hatırımdan bile geçmez" demek suretiyle maddenin kabulü taraftarı olduğunu belirtmiştir. Artin Efendi ve arkadaşlarının teklifi kabul edilmemiştir⁸³.

35. madde isim okunmak suretiyle oylanmış, değişiklik teklifi 15 ret oyuna karşın 212 oyla kabul edilmiştir. Bu maddede de ret oyu verenlerin sayısı 7. maddeye ret oyu verenlerle aynıdır. Ermeni Mebuslar da aynı şekilde oy kullanmışlardır. Bu defa oylamada Zohrap Efendi'nin yanında Vahan Efendi de yer almamıştır. Oylamada Mecliste yer alan 8 Ermeni mebusan 5'i ret oyu verirken 3'ü kabul oyu vermiştir. Hallaçyan Efendi, Artin Efendi ve Agop Boyacıyan Efendi maddenin kabulü yönünde oy kullanmışlardır. Maddenin reddi yönünde oy kullanan Ermeni Me-

buslar ise; Varteks, Karabet Paşayan, Kigam, Vremyan ve Karakin Pastırmacıyan'dır⁸⁴.

Anayasanın 43. maddesi ile ilgili Paşayan ve Artin Efendiler birer teklif sunmuşlardır. Paşayan Efendi teklifinde Hükümetin teklifinin aynen kabulünü isterken, Artin Efendi bazı eklemeler yapılmasını teklif etmiştir⁸⁵. Ancak her iki teklif de kabul edilmemiştir. Encümenin yaptığı düzenleme iki kişi hariç mebusların tamamı tarafından kabul edilmiştir. Oylama isim okunarak yapılmadığı için itiraz eden iki kişinin kim oldukları zabıt ceridesinde yazılı değildir.

4- "Askerin Siyaset Yapmaması" Kanun Tasarısı

Meclis çalışmaları içinde en önemli konulardan biri de askerın siyaset yapmaması meselesidir⁸⁶. Sait Paşa kabinesi, mecliste 1912 bütçesi görüşülürken 26 Haziran 1912 tarihinde, ordu mensuplarının siyasi partilere girmelerini, siyasi toplantılara ve gösterilere katılmalarını yasaklayan dört maddelik bir kanun teklifini meclise göndermiştir. Mecliste 29 Haziran'da ele alınan teklif "acele" kaydıyla Adliye ve Askeriye Komisyonlarına gönderilmiştir⁸⁷.

Komisyonlardan beş maddeye çıkarılarak gelen teklif, Mecliste 1 Temmuz'da görüşülmeye başlanmıştır. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, kanunun hazırlanmasına "Manastır olayları"ni sebep olarak göstermekte ve bu kanunun "hükümeti kurtaracak kanunların en mühimi" olduğuna da inanmaktadır. Muhalifler ise kanunun yapılma sebebini, İttihat ve Terakki karşıtı

(81) Oylama sonucu için bkz., MMZC., 2. Devre, C.I, 18. Toplantı, (9 Haziran 1328-22 Haziran 1912), s.463-465.

(82) MMZC., 2. Devre, C.I, 19. Toplantı, (11 Haziran 1328-24 Haziran 1912), s.475.

(83) MMZC., 2. Devre, C.I, 19. Toplantı, (11 Haziran 1328-24 Haziran 1912), s.478-479.

(84) MMZC., 2. Devre, C.I, 19. Toplantı, (11 Haziran 1328-24 Haziran 1912), s.492-494.

(85) Teklifler için bkz., MMZC., 2. Devre, C.I, 19. Toplantı, (11 Haziran 1328-24 Haziran 1912), s.489.

(86) Bu konu tarafımızdan makale olarak çalışılmaktadır.

(87) MMZC., 2. Devre, C.I, 22. Toplantı (16 Haziran 1328-29 Haziran 1912), s.537-539.

subayların artması ve siyasette güç kazanması olarak görmekte ve İttihat ve Terakki'nin bu şahısları durdurmak için böyle bir kanun yaptığını iddia etmektedirler. Nitekim muhaliflerden Prezrin Mebusu Tefik Efendi ve Ali Galip Bey (Kayseri), kanunun yapılmasını istemekle birlikte teklifin zamansız olduğunu söylemiştir. Ali Galip Bey kanunun hazırlanma sebebini, ordu içinde İttihat ve Terakki'ye karşı olan subayların muhalefetinin güçlenmesi olarak göstermiştir. Galip Bey'in konuşması milletvekilleri tarafından konu dışına çıktığı gerekçesiyle sık sık kesilmiş, sonunda Reis Halil Bey, iç tüzüğün 81. maddesi gereği Galip Bey'e bu madde hakkında konuşmama cezası vermiştir⁸⁸.

Kanun hakkında hükümet adına görüşünü açıklayan Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, 1908 inkılabında askere ihtiyaç olduğunu, çünkü Meşrutiyeti koruyacak imkânlarının olmadığını iddia ederek, askerin siyasete bulaştığını kabul etmiştir. Ancak bugün (1912) meşrutiyetin güçlendiğini bu nedenle ordunun, asli vazifesine dönmesinin zamanı geldiğini söylemiştir. Zamanın da, Manastır olayları ile iyi değerlendirildiğini düşünmektedir⁸⁹.

Ermeni Mebuslardan Varteks Efendi de Mahmut Şevket Paşa'ya katılmaktadır. Varteks Efendi "bugün Meşrutiyetin en elzem kanunlarından birini müzakere ediyoruz" diyerek söze başlamıştır. Ona göre ordunun görevi "yalnız milleti, vatanı, hükümeti harice karşı müdafaa" etmektir. İç konularda asayiş için jandarma teşkil edilmiştir. Ancak bu teşkilat "o kadar mükemmel olmadığı" için bazı defalar askere müracaat edilmiştir. Subayların kahramanlık yaptıklarını ifade eden Varteks Efendi, "fakat bu kahramanlık yapan zabitanın siyasiyattan vazgeçmeleri de daha büyük kahramanlıktır. Şimdiye kadar siyasiyatla meşgul olmak bir kahramanlık değil, fakat bundan sonra da millet ve vatanı müdafaa için siyasiyattan vazgeçmek, kahramanlık addolunur" demiştir. Askerin siyasetle uğraşmaması hakkındaki kanunun Meşrutiyetin

ilk yıllarında çıkarılmayacağını düşünmektedir. Zira o dönemde askere ihtiyaç vardır. Çünkü "Meşrutiyetin birinci, ikinci, üçüncü senelerinde zabitan olmasaydı biz bu İnkılabın faydasını göremeyecektik. İnkılabtan başka neticeler görecektik". Partilerin kendi programlarını savunmaları gerektiğini belirten Varteks Efendi, askerlerin bu partilerde yer almamasını istemektedir. Konuşmasında Meşrutiyetin ilk yıllarında siyasetle uğraşan askerlerin tamamının İttihat ve Terakki adına uğraştığını, şimdi ise muhtelif partilerin ortaya çıktığını söylemiştir. Bu durumun askerin disiplinini bozduğunu da ifade eden Varteks Efendi, yapılan kanunun herkese eşit uygulanmasını istemiştir. Aksi takdirde beklenen fayda sağlanamayacaktır. Varteks Efendi bu kanunun iyi işlemesi için benzer durumun mülki amirlere de getirilmesini istemiştir⁹⁰.

Karabet Paşayan Efendi de kanunun gerekli olduğu düşüncesindedir. Ona göre bu kanunun "Meşrutiyetimizin esasına dokunmadığı aşikârdır". Ayrıca faydası da olacaktır. Paşayan Efendi bu kanunun faydasına Uruguay ve Paraguay gibi ülkeleri örnek göstererek açıklık getirmiş, buralarda askerin siyasetle uğraştıkları, bunun sonucunda da hükümeti birçok "belalara" uğrattığı ve "beyhude yere kan" döktürdüğünü belirtmiştir⁹¹. Karabet Paşayan Efendi kanun teklifinin 4. maddesinde Encümenin düzenlemesine ise karşı çıkmıştır. Düzenlemede yer alan "mensup olduğu Nezaretten alelusul müsaade istihsal etmeksizin Maarif ve Umur-u Hayriyye maksadiyle teşekkül eden cemiyetlere intisap edenler kırk beş günden üç aya kadar hapsedilir" kısmına itiraz etmiştir. Ona göre bu işlerde çalışmak için izin almaya gerek yoktur. İzin almaya mecbur tutulmak bir dereceye kadar "men" demektir. Maddenin sonuna

(88) MMZC., 2. Devre, C.I, 23. Toplantı (18 Haziran 1328-1 Temmuz 1912), s.554. İktüzüğün 81. maddesi için bkz., *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi*, İstanbul 1328.

(89) MMZC., 2. Devre, C.I, 23. Toplantı (18 Haziran 1328-1 Temmuz 1912), s.543-546.

(90) MMZC., 2. Devre, C.I, 23. Toplantı (18 Haziran 1328-1 Temmuz 1912), s.555-556.

(91) MMZC., 2. Devre, C.I, 23. Toplantı (18 Haziran 1328-1 Temmuz 1912), s.562.

Bakanlığın izin vermeye mecbur olduklarına dair bir kısmın eklenmesini istemiştir⁹².

Vahan Efendi de kanuna taraftar olan mebuslardan biridir. O da kanunun gerekli olduğu düşüncesindedir. Kirkor Zohrap Efendi de kanuna taraftardır. Ancak o bazı maddelerdeki düzenlemelere itiraz etmiştir. Tasarının 3. maddesinde yer alan “hafi cemiyetler” kısmına itiraz etmiş, subayların aralarında av cemiyeti gibi bir cemiyet kurabileceklerinden bahisle bunun düzeltilmesini istemiştir. İsmail Canbolat Bey’in buradaki “hafi cemiyet”ten kastın siyasi olduğunu söylemesi üzerine bunun maddede açıkça belirtilmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Madde de yer alan cezalara da itiraz eden Zohrap Efendi bazı cezaları az bulmuştur⁹³.

Askerin siyaset yapmasını yasaklayan kanun tasarısı, meclisteki tartışmalar neticesinde komisyona gönderilmiş, encümen hükümetin teklif ettiği maddelerde bazı değişikliklere gitmiştir. Komisyon hükümetin dört maddelik teklifine bir madde daha ilave etmiş, ayrıca, verilecek cezaları ağırlaştırmıştır. Komisyonun bu yeni düzenlemesi mecliste 1 Temmuz 1912 tarihinde görüşülmüştür. Toplantıda yapılan görüşmeler sonucunda tasarının bir maddesi hariç diğer maddeleri aynen kabul edilmiştir⁹⁴.

5- Halâskâr Zabitan Grubu Olayı

“Kurtarıcı Subaylar” adını alan grup, İttihat ve Terakki’nin karşıtı olarak Haziran 1912’de teşkilatlanmasını tamamlamıştır. Grubun kurulma sebeplerinden bazıları olarak, İttihat ve Terakki’nin muhalif subayların yükselmesine engel olması⁹⁵, seçimlerde askeri gücünü bir baskı unsuru olarak kullanması gösterilebilir⁹⁶. Grubun amacı; ittihatçı olarak vasıflandırdıkları Sait Paşa kabinesinin istifasını sağlamak, meclisi feshederek yeni seçimlere gitmektir. Grup, bu amaçla bir dizi faaliyetlerde bulunmuş, Sait Paşa’nın istifasını sağladıktan sonra meclisin feshi için çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu çalışmalar için-

de en etkili ve önemli olanı Padişaha yakın olarak bilinen ittihatçılara gönderilen tehdit mektuplarıdır⁹⁷.

Halâskâr Zabitan Grubu Askeri Şura toplantısına bir mektup göndermiş, isteklerini bildirerek sorumluluğun askeri şurada olacağı ifade edilmiştir. Bu durum üzerine istifa etmiş olan Sait Paşa kabinesi bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda, “bir grup subayın” tavrı şiddetle eleştirilmiş, Padişah’ın askeri, disipline davet eden bir “beyanname” neşretmesi kararı alınmıştır. Alınan karar gereği Sait Paşa, durumdan Padişah V. Mehmet Reşat’ı haberdar etmiş, askere hitaben bir “beyanname” yayınlanmasını sağlamıştır. Padişah tarafından 19 Temmuz tarihinde yayınlanan beyanname, Sadaretin Tevfik Paşa’ya önerildiği, hükümetin bağımsız ve her türlü tesirlerden uzak üyelerden kurulacağı bildirilmiştir. Ayrıca Çanakkale’yi bombardıman eden İtalyan donanmasına da atıfta bulunularak, askeri disipline aykırı davranmanın “ihanet” olduğuna dikkat çekilmiştir. Padişah, beyanname askerinin “siyasetle uğraşmayı” bırakarak, asıl vazifesi olan “vatanın korunması” görevine dönmesini istemekte ve askerinin siyasetle uğraşmasına karşı olduğunu belirtmektedir⁹⁸.

(92) MMZC., 2. Devre, C.I, 23. Toplantı (18 Haziran 1328-1 Temmuz 1912), s.574.

(93) MMZC., 2. Devre, C.I, 23. Toplantı (18 Haziran 1328-1 Temmuz 1912), s.573-574.

(94) MMZC., 2. Devre, C.I, 23. Toplantı (18 Haziran 1328-1 Temmuz 1912), s.543-578; Kanunun 3. maddesi 2 Temmuz’da meclisten geçmiştir. MMZC., 2. Devre, C.I, 24. Toplantı (19 Haziran 1328-2 Temmuz 1912), s.582-584.

(95) Rıza Nur, *Cemiyet-i Hafiyeye*, İstanbul 1330, s.270-271.

(96) Galip Vardar, *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, İstanbul 1960, s.88. Grup hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kenan Olgun, “Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halâskâr Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, *İlmi Araştırmalar*, Sayı 7, İstanbul 1999, s.157-175.

(97) Grup tarafından, Halil Bey’den başka Mabeyn Başkâtibi Halit Ziya (Uşaklıgil) Bey’e ve 18 Temmuz 1912 tarihli Askeri Şura toplantısına da tehdit mektupları gönderilmiştir. Halit Ziya Bey’e gönderilen tehdit mektubunda, grubun Halit Bey’e “Padişah üzerinde oynadığı roller”den dolayı hemen “hak ettiği cezayı tatbik etmek” istediği ancak, “edebiyat sahasındaki güzel çalışmalarını” nedeniyle vazgeçtikleri belirtilmekte ve 24 saat içinde istifa ederek “eski haline dönmesi” istenmektedir. Ayrıca Askeri Şura toplantısına gönderilen mektup da ise, “dökülecek kanların mesuliyeti, ordunun asil mercii olan Harbiye Nezaret ve Şurasına ait olacağı” tehdidinde bulunmaktadır. Bu mektuplar için bkz., Olgun, *a.g.m.*, s.166-169.

(98) Padişah’ın bu beyanname Harbiye Nazırı Vekili Hurşit Paşa tarafından aynı gün askerlere okunmuş, bir sureti de tüm kolorulara gönderilmiştir. Beyannamenin tam metni için bkz., “Beyanname’i Padişahi”, *Tanin*, No.1397 (7 Temmuz 1328- 20 Temmuz 1912), s.1.

Halâskâr'ın tehdit mektuplarından Meclis Başkanı sıfatıyla Halil Bey'e 24 Temmuz 1912 tarihinde akşamüzeri gönderilmiştir. Halil Bey'de tehdit mektubunu, bir "vatan görevi" olarak meclise getirmiş orada görüşülmesini sağlamıştır. Halil Bey'e gönderilen tehdit mektubunda Halâskâr Zabitan Grubu tarafından meclis, "tiyatroya" benzetilmiş (Fındıklı Kulüp ve Tiyatrosu), Halil Bey'in meclisi fesih yolunda çalıştığını 48 saat içinde ispat etmesi istenmiştir. Aksi takdirde kendilerinin üzerine düşen "vatan görevi"ni yerine getirecekleri tehdidiyle birlikte, zaman vermelerinin sebebi olarak mebusların "pis kanlarıyla" lekelenmek istemedikleri gösterilmiştir⁹⁹.

Mektubun okunmasından sonra Mecliste büyük gürültüler meydana gelmiştir. Mebuslar heyecanlanmışlar, kimileri "alçaklar" derken, bazıları da "ölmeye hepimiz hazırız" diye bağırmışlardır. Mecliste genel bir heyecan havası hâkimdir. Bu atmosfer içinde Mecliste birçok mebusun söz almak istediği ve her konuşan mebusun arkasından şiddetli tezahüratların yapıldığı görülmektedir.

İlk sözü alan İzmir Mebusu Seyyit Bey, "vatana vazife uğruna ölmek de varsa, ondan hiçbir vakit çekinmeyeceklerini" söylerken Ömer Naci Bey (Kırkkilise), mektubu yazanlara meydan okuyarak "onlarda mertlik varsa... efendiler bizde de ölmeye hazır... bir sine'i hamiyet vardır" demiştir.

Hallaçyan Efendi (İstanbul), mektubu yazanları "caniler" diye vasıflandırırken Varteks Efendi (Erzurum), "hain" ve "sahtekâr" olarak değerlendirmektedir. Hallaçyan Efendi, "Efendiler, gün yeni, cinayet yeni. Canilerin cesareti gittikçe artıyor. Bunun sebebi onlara karşı gösterilen cebanettir " demek suretiyle mektubu yazanların onlara karşı gösterilen korkaklıktan cesaret aldıklarını ifade etmiştir. Bu mektubu gönderenlerin "tehditnameye imza koymaya bile cesaret" gösteremediklerinden bahisle "hakikat-i halde Ordu-yi Osmaniye layık zabitan değildir. Ve

hiçbir zaman biz onları o muntazam Ordu-yi Osmani azasından telakki etmeyiz" demiştir. Hallaçyan Efendi bu konuda uzun konuşmaya gerek olmadığını bu konu hakkında bilgi vermek üzere hükümetin ve Harbiye Nazırı'nın meclise gelmesini teklif etmiştir¹⁰⁰.

Varteks Efendi ise daha uzun bir konuşma yapmış, "ölümden korkan alçaktır" demiş, bu grubu şiddetle eleştirmiştir. Varteks Efendi sözlerine "Efendiler, beşinci senedir ki, Meclis-i Mebusan'da bulunuyorum. İlk defa Erzurum'dan çıktığımda söylediğim veçhile ya hürriyet bayrağını elimde götüreceğim veyahut hürriyet bayrağı kefenim olacak. ...Biz eğer hakiki vatanperver isek, bir hâkimiyet-i milliyeyi hakiki surette muhafaza etmeye layık zatlar isek, hâkimiyet-i askeriyeyi hiçbir vakit Osmanlı Milleti, Osmanlı memleketi görmeyecek" şeklinde başlamıştır. Konuşmasında eski komitacılığında da bahseden Varteks Efendi, "...bu tehditnameye imza atmaya cesaret edemeyip bir adi ihtilalciler gibi kırmızı mühürlerle bizi korkutmaya teşebbüs etmek buradaki ihtilalcileri hiçbir vakit korkutamaz. Efendiler, biz, ihtilalci olduğumuz vakit, öyle sahtekârlığı kullananları katlettirmişizdir" demek suretiyle onlar hakkında yapılması gerekenleri belirtmiştir¹⁰¹.

Meclisteki bu gergin havanın sakinleşmesinden sonra Osman Bey'in (Serfice) teklifi üzerine konu hakkında açıklamalarda bulunmak üzere, Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın meclise davet edilmesine karar verilmiştir¹⁰².

Ancak, Gazi Ahmet Muhtar Paşa meclise işlerinin yoğunluğu nedeniyle geleceğini bildirmiş, Harbiye Nazırı ise aynı gün geç saatte meclise gelerek açıklamalarda bulunmuştur. Nazım Paşa, sakin bir şekilde

(99) MMZC., 2. Devre, C.II, 40. Toplantı (12 Temmuz 1328-25 Temmuz 1912), s.444; Mektubun tam metni için bkz., Olgun, a.g.m., s.170.

(100) MMZC., 2. Devre, C.II, 40. Toplantı (12 Temmuz 1328-25 Temmuz 1912), s.446.

(101) MMZC., 2. Devre, C.II, 40. Toplantı (12 Temmuz 1328-25 Temmuz 1912), s.446-447.

(102) MMZC., 2. Devre, C.II, 40. Toplantı (12 Temmuz 1328-25 Temmuz 1912), s.448.

davranarak gerekli tedbirlerin alınacağını, zaten birkaç kişinin yakalandığını ve mektubu gönderenler hakkında da araştırma yapılacağını belirtmiştir. Bakan, Orduyu 22 Temmuz gibi çok kısa bir zaman önce ele aldığını, düzenin sağlanması içinde biraz zamana ihtiyaç duyduğunu bildirmiştir. Nazım Paşa'nın bu tavrı milletvekillerini sakinleştirmiştir. Paşa'nın sözleri mebuslar tarafından bir senet sayılmış ve görüşmeler sona ermiştir. Daha sonraki görüşmelerde bu konunun meclisin gündemine fazla gelmediğini görmekteyiz.

Bu konudaki son görüşme meclisin 3 Ağustos tarihli 46. ve son toplantısında Hallaçyan Efendi (İstanbul) ile 7 arkadaşı tarafından verilen ve Harbiye Nazırı'ndan açıklama isteyen teklif üzerine yapılmıştır. Bu teklifte hükümet, ihmalkârlık ve gevşeklikle suçlanmış, Halâskâr Grubu hakkında "gereğinin yapılacağına dair söz verilmesine rağmen her hangi bir işlem yapılmadığı, yapmak isteyenlerin de azl veya azline teşebbüs edildiği" ifade edilmiştir¹⁰³.

Harbiye Nazırı bu isteğe gönderdiği cevabi yazıda, işlerinin yoğunluğu nedeniyle görüşmenin 5 gün sonraya ertelenmesini istemiş ve bu istek kabul edilmiştir¹⁰⁴. Ancak, Meclis-i Mebusan 4 Ağustos 1912 tarihinde feshedildiğinden bu görüşme yapılamamıştır.

Sonuç

1912 Meclis-i Mebusan'ında söz alan Ermeni mebuslar oldukça rahat bir şekilde fikirlerini ifade etmişlerdir. Kendilerinin sosyalist olduklarını rahatlıkla belirten mebusların yanı sıra, Halâskâr olayından dolayı "Biz ihtilalciler olduğumuz vakit, öyle sahtekârlığı kullananları katlettirmişizdir" diyecek kadar rahat fikirlerini ifade edebilmişlerdir.

Meclis görüşmelerine bakıldığında Ermeni mebuslardan Varteks, Hallaçyan ve Zohrap Efendiler hariç olmak üzere diğerleri pek fazla konuşmalara katılmamışlardır. Ermeni mebuslar meclisteki konuşmalarında

genelde taraf olma durumuna göre söz söylemişler, oylamalarda o yönde oy kullanmışlardır. Meclis ikinci başkan vekili olan Hallaçyan Efendi'nin yaptığı konuşmaların geneline bakıldığında, İttihat ve Terakki hükümetlerinin icraatlarını takdir eden bir söylemedir. Hatta 1908 meclisinin feshedilmesi sürecinde yaşananlarda ve sonrasında milletin hükümetin görüşünü desteklediği fikrindedir. Millet hükümetin fikrinde olan mebusları seçip meclise göndermiştir. Dolayısıyla hükümete düşen görev milletin istediği Anayasa düzenlemelerini yapmaktır.

Mecliste yer alan birçok mebus gibi Ermeni mebuslar da yapılan uygulamalarda kanunlara uyulması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Mebusların düşüncelerine göre; kanunlara uyulmazsa düzen bozulur, düzensizlik başlar. Ayrıca "hâkimiyet-i milliye" esasına dayanmayan Meşrutiyet olmaz. Millet egemenliğini temsil eden yer Meclis olduğundan dolayı Meclisin üstünde hiçbir güç yoktur. Meşrutiyet Artin Efendi'nin dediği gibi "insanın, ferdin –citoyen, vatandaş ve hemşeri, ne diyorlarsa- kanuna tabi olmasıdır". Meşrutiyet vurgusu pek çok konuşmada geçmiştir. Varteks Efendi, Meşrutiyetin ne olduğu üzerinde durmuş; "Efendiler biz ya Meşrutiyetperver bir hükümetiz, ya değiliz. Eğer Meşrutiyetperver bir Hükümet isek, Meşrutiyetin ruhunu muhafazaya çalışmalıyız. Yok, eğer Meşrutiyetperver değilsek, Meşrutiyet namı altında asıl eski rejimi, eski idareyi takip edecek isek, ona diyeceğim yok. Fakat ben öyle zannedirim ki ve öyle bilirim ki, biz, Meşrutiyet ile idare olunan bir milletiz. Onun için Meşrutiyetin ruhunu müdafaa edeceğimize eminiz" demek suretiyle Meşrutiyetten beklentilerini dile getirmiştir.

Mecliste üzerinde en fazla durulan konulardan biri de halkın durumunun göz önünde bulundurulmasıdır. Bu konunun da

(103) MMZC., 2. Devre, C.II, 46. Toplantı (21 Temmuz 1328- 3 Ağustos 1912), s.616-617.

(104) MMZC., 2. Devre, C.II, 46. Toplantı (21 Temmuz 1328- 3 Ağustos 1912), s.637.

savunuculuğunu Varteks Efendi yapmıştır. Köylünün ağır vergiler altında ezildiği, halkın yoksul olduğu, bunlardan alınan verginin artırılmaması gibi konulara değinmiştir. Hatta Varteks Efendi o kadar kararlıdır ki, yaptığı bir teklifte büyük toprak sahiplerinden % 25 vergi alınması, küçük toprak sahiplerinden hiç vergi alınmamasını dahi istemiştir. Varteks Efendi, fakir Osmanlıların haklarını savunmak için meclise geldiğini ifade etmiş, bu konuda kesin kararlı olduğunu “kanımı dökmek lazım gelirse, dökeceğim” sözleriyle belirtmiştir.

Ermeni mebuslar konuşmalarında yer yer “Osmanlı” olmaya da vurgu yapmışlardır. Bazı konuşmalarını “umum Osmanlı” adına söylediklerini ifade eden Ermeni mebuslar, yöresel konuşmalar yapmaktan da geri kalmamışlardır. Ermenilerin yaşadığı bölgelerde ıslahat yapılması istenmiş, Ermeni halkının sıkıntıları Meclis kürsüsünde dile getirilmiştir. Ayrıca “Anasır” meselesi üzerinde de durulmuş, hükümetlerin bu konuda hiçbir icraat yapmadıkları, sözden ileriye gidilmediği dile getirilmiştir. Vatansever olduklarını da dile getiren Ermeni mebuslar, bazen mecliste vatanseverlik konusunda bazı mebuslarla kendilerinin de vatansever olduklarına dair tartışmalara dahi girmişlerdir.

1912 Meclis-i Mebusan dönemi çok kısa bir süre olmakla birlikte bu mecliste yer alan Ermeni mebusların gelecekteki tavırlarını da göstermesi bakımından önemlidir. Zira hep özgürlükten, halkın durumundan bahseden kişiler ileride farklı tavırlar içinde yer alacaktır. Bunlar içinde önceliği Varteks Efendi ve Vremyan Efendi almaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

A- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım (DH-SYS),
İrade-i Meclis-i Mahsus,

B-Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Düstur, 2, C.I-IV
Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, İstanbul, 1328.
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 2. Devre, 2. Sene, C.I, Ankara, TBMM Yay., 1991.
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 2. Devre, 2. Sene, C.II, Ankara, TBMM Yay., 1991.
Osmanlı Mebusları 1324-1328, İstanbul, 1328.

Kitap ve Makaleler

“Beyanname’i Padişahi”, *Tanin*, No.1397 (7 Temmuz 1328- 20 Temmuz 1912), s.1.

Birinci, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar*, İstanbul, Dergah Yay., 1990.

Gençosman, Kemal Zeki, “I. Meşrutiyetten Günümüze 23 Seçim ve Siyasi Partiler”, *Dünya*, Sayı:10158 (18 Kasım 1980).

İsmail Hakkı, “Siyasiyat- Meclis-i Mebusan’ın Tanzim-i Efali”, *Tanin*, No.1304 (5 Nisan 1328-18 Nisan 1912).

Lütfi Fikri “Zeynelabidin Efendi’nin mazbatası münasebetiyle”, *İfham*, No.257-73 (12 Mayıs 1328- 28 Mayıs 1912), s.1.

Lütfi Fikri, “İntihab Değil Tayinat”, *Teminat*, No.235 (26 Şubat 1328), s.1;

Nur, Rıza, *Cemiyet-i Hafiyeh*, İstanbul, 1330.

Olgun, Kenan, *Demokrasi Tarihi Açısından 1912 Mebusan Meclisi ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994.

Olgun, Kenan, “Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halâskâr Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, *İlmi Araştırmalar*, Sayı 7, İstanbul, 1999, s.157-175.

Olgun, Kenan, “II. Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve 1912 Seçimlerinde İzmit Sancağında Uygulanışı”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Tarih Dergisi*, Sayı 39, İstanbul, 2004, s.139-154.

Olgun, Kenan, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan’ının Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Ankara, ATAM Yay., 2008.

Türk Parlamento Tarihi, I. ve II. Meşrutiyet, C.II, Ankara, 1998.

Vardar, Galip, *İttihat ve Terakki İçinde Dönemler*, İstanbul, 1960.

Gazeteler

Dünya
İfham
Tanin
Teminat

Ekler

Tekfurdağı (Tekirdağ) Mebusu Agop Boyacıyan Efendi (Osmanlı Mebusları 1324-1328, İstanbul, 1328. Türk Parlamento Tarihi, I ve II. Meşrutiyet, C.2, (Hazırlayan: İhsan Güneş ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.351).

İstanbul Mebusu Bedros Hallaçyan Efendi (Osmanlı Mebusları 1324-1328, İstanbul, 1328. Türk Parlamento Tarihi, I ve II. Meşrutiyet, C.2, (Hazırlayan: İhsan Güneş ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.402).

21

İstanbul Mebusu Kırkor Zohrap Efendi (Osmanlı Mebusları 1324-1328, İstanbul, 1328. Türk Parlamento Tarihi, I ve II. Meşrutiyet, C.2, (Hazırlayan: İhsan Güneş ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.41).

Halep Mebusu Artin Boşgezenyan Efendi (Osmanlı Mebusları 1324-1328, İstanbul, 1328. Türk Parlamento Tarihi, I ve II. Meşrutiyet, C.2, (Hazırlayan: İhsan Güneş ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.373).

YENİ TÜRKİYE 60/2014

Erzurum Mebusu Karakin Pastırmacıyan Efendi (Osmanlı Mebusları 1324-1328, İstanbul, 1328. Türk Parlamento Tarihi, I ve II. Meşrutiyet, C.2, (Hazırlayan: İhsan Güneş ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.361).

Muş Mebusu Kigam Efendi (Osmanlı Mebusları 1324-1328, İstanbul, 1328. Türk Parlamento Tarihi, I ve II. Meşrutiyet, C.2, (Hazırlayan: İhsan Güneş ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.321).

Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi (Osmanlı Mebusları 1324-1328, İstanbul, 1328. Türk Parlamento Tarihi, I ve II. Meşrutiyet, C.2, (Hazırlayan: İhsan Güneş ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.363).